

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. XVII. SZÁZAD 1.

A tizenöt éves háború, Bocskai és Báthory Gábor korának költészete. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla. Bp. 1959. Akadémiai K. 678 l. 32 t.

1.

Ritka az a magyar irodalomtörténész, aki hasznát ne vette volna az 1877-ben megindult Régi Magyar Költők Táranak. A középkor és a XVI. század verses maradványait közéteve hatalmas gyűjtemény nemcsak anyagával hatott, hanem filológiai apparátusával is mindig a kor legjobb színvonalát képviselte: Szilády Áron, Horváth Cyrill és Dézsi Lajos érdemei és eredményei mindmáig régi magyar irodalomtörténeti kutatásunk aranyfedezetéhez tartoznak. A becses RMKT azonban a XVI. századdal elakadt, sőt a század termését is csak kb. 1575-ig sikerült betakarítania. Történt kísérlet a XVII. század költészetének publikálására is, Badics Ferenc 1914 és 1937 között kiadta Gyöngyösi István összes műveit, de ez a vállalkozás, mint jelen kiadványunk szerkesztői megjegyzik, „inkább tekinthető Gyöngyösi István, vagyis egy jelentős költőegyénség, művei kritikai kiadásának, semmint a régi magyar verses emlékek egészét közreadni szándékozó *Régi Magyar Költők Tára* szerves részének”. (6. l.) Egyébként az eddig említett egész kötet sor (mindössze tizenkettő) éppen hatvan év leforgása alatt jött létre kitűnő filologusok hosszú esztendőket emésztő magános munkájának eredményeként, szomorú elakadásai pedig nagyon jól példázzák a vállalkozás meg-megújuló nehézségeit.

A felszabadulás után újjászervezkedő tudományos életünk tette igazán lehetővé az RMKT komoly és tervszerű folytatását. Az előttünk fekvő új kötet bevezetése alaposan megindokolja, miért a XVII. századi sorozat megindítását határozta el az Akadémia illetékes főbizottsága, s ez indoklással teljesen egyet kell értenünk. A XVII. század manapság sem eléggé ismert és méltányolt korszaka irodalmunknak, s verses

emlékeinek gazdagsága, ezek költői színvonala a hozzáértő számára is meglepetésül szolgál, ha az eddig szeszélyesen szétszórta anyagot együtt, a fejlődés dialektikus menetében látja.

Nyilvánvaló, hogy a XVII. századi kötetek összeállítása nem történhet meg az anyag alapos felmérése nélkül. Míg a XVI. századi kötetek termése jórészt egykorú nyomtatott gyűjteményekben maradt ránk (Tinódi *Chronicája*, a *Hofgreff-énekeskönyv*, Heltai *Cancionaléja*, Huszár Gál és Bornemisza Péter énekeskönyvei stb.), a XVII. századra az anyag túlnyomó, főleg világi jellegű része a kéziratos terjesztési forma alacsonyabb szintjére szorult, s manapság is minduntalan bukkannak fel XVII. századi verskéziratok vagy változatok. Széles kutatógárda kellett tehát a lappangó anyag, feltárására, s marxista irodalomtudományunk dicséretére szolgál, hogy e kollektív munka szép eredménnyel járt. A kötet szerkesztői 23 kutató munkatárs nevét sorolják fel, s hem kis megelégedésünkre úgy nyilatkoznak, hogy „a XVII. századi énekanyag forrásait három év alatt megközelítő teljességgel sikerült összegyűjteni”. (9. l.). A munka 26 város 39 könyvtárában és levéltárában folyt, Magyarországon kívül Csehszlovákiában és Romániában is, mindenütt a helyi szakemberek buzgó támogatásával.

Az új folyam első darabjának bevezetője nem közli, hogy a XVII. század magyar költészete hány kötetben lát majd napvilágot (a borító lap ismertető szövege beszél „mintegy 15 kötet”-ről!), az anyag bőségét ismerve azonban jelentékeny sorozatra kell számítanunk. Történeti énekek igen tekintélyes számban maradtak ránk (epikus és lírai jellegűek egyaránt), s viszonylag könnyen keltezhető voltukkal az egész század énekanyagának gerincét alkotják. Érthető, hogy az új sorozat velük kezdődik: az

I. kötet az 1593 és 1613 között keletkezetteket tartalmazza, a már elkészült és sajtó alatt levő második Bethlen Gábor korát (1613—1629) öleli fel. Ezt a rendszerezést zárja majd az ún. kuruc költészet. A század vallásos lírája számos kronológiai és szerkesztési problémát vet fel. A szerkesztők megállapítják, hogy a nyomtatásban megjelent protestáns énekgyűjtemények a század első harmadában új anyagot nem adnak, s a XVII. század prot. vallásos lírájának gyűjtését csak az 1632. évi lőcsei imádságoskönyv függelékével és az 1635-ös lőcsei énekeskönyvvel kell kezdeni. Egészen természetes, hogy a konzervatív graduál típusú énekeskönyvekben sem jelentkezik új anyag, még az *Öreg Graduál*-ban (1636) sem, ezek teljes egészükben a XVI. századi kötetekbe utalandoók. A kéziratos verseskönyvek vallásos költeményei egyenként jórészt nem datálhatóak, elhelyezésüket a kódex jellege dönti el: a *Detsi*-, *Lipcsei*-, *Kuun*-, *Vasady-kódexek* darabjai pl. a XVII. századi sorozatban látnak napvilágot, a rendkívül konzervatív jellegű és hódoltsági területen keletkezett *Lugossy*- és *Csoma*-kódex, bár 1630 táján írták össze őket, az előbbi század énekanyagát őrzik. A szombatos énekek, minthogy keltezésükre jóformán semmi fogódzó nincs, mind a XVII. század kötetibe kerülnek, noha felfethetőleg akad közöttük régebbi termés is. Ugyanez a helyzet a katolikus egyházi népénekekkel. Telegdi Miklós ének-közléseitől eltekintve, túlnyomórészt a XVII. századba utalando. Az 1600 körül keletkezett széphistóriák (*Árgirus*, *Charidia*) viszont szervezesebben illeszkehetnek a XVI. század anyagába. A szerelmi költészet egésze külön kötetbe kívánkozik, minthogy a kronológiai sorrend itt állapítható meg a legkevésbé. A nagy költők (Rimay, Szenczi Molnár, Zrínyi, Gyöngyösi) nyilván nem szerepelhetnek a gyűjteményben Rimaynak és Gyöngyösinek egyébként is van már kritikai kiadása. Egyes kisebb, de mégis jelentékeny költők (pl. Petki János, Nyéki Vörös Mátyás, vagy Pécselyi Király Imre) esetében a szerkesztők minden műüket egy-egy kötetben hozzák, noha így talán átlépi a megfelelő kötet kijelölt korhatárát. A szerkesztés helyes és rugalmas elvei egyszerűvé és könnyűvé teszik majd az RMKT új folyamának használatát, s ez oly előny, amellyel a Szilády Áron szerkesztette sorozat nem dicsekedhet. A XVII. századi versanyag összegyűjtése és rendezése tekintetében egyetlen ponton nem látunk tisztán, s így kérdést kell intéznünk a szerkesztők-höz. Gondoltak-e a nyomtatott kiadványokban megjelent nagyszámú alkalmi, dicsérő vagy ajánló vers összegyűjtésére? Nagyon jól tudjuk, hogy ezek jelentékeny része alig éri el a költészet alsó határát, de mégis

magyar versek, s számbavételük régi adóssága irodalomtörténeti kutatásunknak. Egyébként akadnak köztük értékesek is, mint Apáczai verse a mennyei lámpásokról (1652), vagy a Martonfalvi György halálára írottak (1681).

2.

Utaltunk már rá, hogy a meginduló XVII. századi sorozat anyagának bőségével fog leginkább feltűnést kelteni. Új nevek, új költői arcok bukkanak fel, s a Balassai európai szintre emelkedett magyar költészet, ha ily nagy egyéniséget egyhamar nem mutathat is fel, technikai, versmondattani, stilisztikai tekintetben állandóan igen jó színvonalon mozog. A most megjelent I. kötetben (1593—1613) költőként ismerjük meg az országos politikai főúri szereplői közül Homonnay Istvánt, Rákóczy Zsigmondot, Homonnay Bálintot, Ecsedi Báthory Istvánt, Illésházy Istvánt, sőt a halálra ítélt Báthory Boldizsár rabénekeit is megőrizte a Lugossy-kódex. Érdekes, hogy ez a fegyvert forgató, hadakat intéző magyar főnemesség mily közel érzi magához az önkifejezés költői formáit, s Balassi ígézetében és technikájával ugyan, de gazdag lírát tud teremteni. Az Eckhardt Sándor bizonyítékai alapján véglegesen Illésházyénak ítéltethő *Ferendum et sperandum* pl. a század elejének egyik kitűnő költeménye.

Nemcsak ezt az egy verset, s nemcsak a főrangúaknak említett csoportját emelhetjük ki kötetünk terjedelmes anyagból. A 117 lírai és epikus költemény közül kétségkívül Wathay Ferenc 28 verse tűnik ki első sorban. Az utóbbi időben többször is értékelt gyűjteménye (vö. Angyal Endre ITK 1955, Jenei Ferenc: Magyar költők XVII. század, 1956) figyelemre méltó poétájával mutatja. A szenvedés tette költővé, a „búval virágzó rút, sötét tömlőc”, mint maga mondja. Nincs rajta minden során a csiszolt izlés és a humanista tanultság, mint Rimay költeményein; egyszerűbb, bibliai hangvétele, régiesebb műfajokhoz vonzódása (bibliai históriát, históriás éneket is ír) a kétségtelen Balassi-hatások ellenére egy naivabb költői gyakorlat tanítványaként állítja elének. XIX. éneke (49. sz.) pompásan igazolja, mennyire iskolát teremtett Balassi vitézi költészete, de azt is, mennyire élményszerű (nem iskolás!) ez a költészet: minden katonatollforgató ellenállhatatlan vágyat érez a végek „vérrel virágzó virtusának” megörökítésére. Wathay hangja egyáltalán nem méltatlan hozzájuk.

Részletes elemzést érdemelne hazafias keserűségtől fűtött XXIV. éneke „mely az magyar nemzetségnek nyomorult múlt és

jelen való állapotját traktálja". A nagyszabású vers sikerült barokkos allegoriával egy fegyvereitől megfosztott vitéznek mutatja be az országot (paizsa Nándorfejérvár, fegyverdereka Buda, sisakja Esztergom, kópója Temesvár, pallosa Szigetvár és Gyula, szablyája Eger és Kanizsa volt), elsratja a nemrégiben elhunyt jeles vezéreket ((Batthyány Boldizsárt, Pálffy Miklóst, Zrínyi Györgyöt, Nádasdy Ferencet), Apáti Ferencre emlékeztető szatirikus hangütéssel gúnyolja a nemességet, hogy a kettős ellenség között gyötrődő ország veszedelmével mit sem törődve, a maga hasznát és kényelmét keresi. Különösen éles a hangja a katolikus klérusról szólva („Régi álnokságok tovább tovább térül, S csak főző menyecskék ők forogják körül”), de nem kíméli az előkelő asszony nép divatos cifrázkodását és a mindenfelé terjedő romlottságot sem. A kor irodalmában feltűnő keménységgel és szókimondással támadja az „olasz szokást”, Velence és Róma erkölcsi fertőjét. A hosszú vers megalkuvást nem ismerő nemzeti szemléletével, keserűen szatirikus hanghordozásával nem egy részletében a kuruc költészet előzménye.

Egészen más költői egyéniség Petki János. Stoikus életszemlélete, alapos irodalmi ismeretei, csiszolt verstehnikája abba a késői humanista költői körbe utalják, melynek díszé és középpontja Rimay. Ez utóbbinak művészi színvonalát nem éri el, de terjedelmes Silius Italicus fordítása, Az *Virtusnak és Voluptasnak egymással való vetekedések*, a századforduló költészetének értékes darabja; különösen azzá teszi az erdélyi ifjúsághoz intézett önálló peroratóiója, amely a humanista locus communisok között is Zrínyi Miklósnak a nemességet bíráló kemény hangját előlegezi. A tudós kancellár ugyan inkább az elméleti moralizálás, mint a tettek embere, de az összefogott, fordulatos kifejezésmód bizonyára nem maradt hatás nélkül a *Szigeti Veszedelem* művészi tömörséget kedvelő énekesére.

Érdekesek Petki humanizmusának határai is. Apróság, de jellemző: „...nem tud mit kezdeni a *Cannae* helynévvel; a Thrasy-menus tavat jelentő *Maeonius lacus*-t pedig a magyar őstörténetből ismert Maeotis tengerrel keveri össze” — írja Kľaniczay Tibor kiváló körültekintéssel szerkesztett jegyzeteiben. (602. l.). Bornemiszával vagy Rimayval ilyesmi nem esett volna meg!

Közel áll Petkihez a kolozsvári magyarszász Ádám János allegorizáló költésze. A nagyvagyonú kalmár üzleti feljegyzéseit németül vezeti, de irodalmi munkásságát magyarul folytatja, akárcsak egy nemzedékekkel előbb Heltai Gáspár. Ádám esete annyival jellemzőbb, hogy számára a magyar nyelvű irodalmi munkálkodás nem igehir-

detés és egyben üzleti érdek, mint a nagyteknitélyű prédikátor és nyomdász esetében volt, hanem szellemi kedvtelés. Az *igaz jámbor és tökéletes barátságról való ének*, Az *két musák... egymással vetekődnek*, a rágal-mazék ellen vagy a felesége halálára írt költeményei alapos készütséggű humanistának mutatják, akit különösen a korszerű emblématikus költészet befolyásol. Formai változatosságra való törekvése is a tudatos költőt mutatja. Egyébként négy versből álló „oeuvre”-jét is a jelen kiadás állítja egybe, közülök három eddig Ádami név alatt szerepelt Horváth István téves következtetése folytán.

Erős tehetség Debreceni Szappanos János is. Költői munkásságának termékeit már Dézsi Lajos összeállította (Debr. Szemle 1928), itt azonban minden eddigi publikációnál jobb kritikai szövegeket kapunk. Debreceni Szappanos verseit a közösségi szemlélet jellemzi, a néppel együtt élő prédikátor mindig sokak véleményének, érzelmeinek ad hangot, amidőn az 1598-as Várad környéki tatárjárást siratja, Bocskayt ünnepli a lelkes elragadtatás hangján, vagy Hodászi Lukács megdöbbentő hirtelenséggel bekövetkezett halálán kesereg. Így a kuruc költő előképének tekinthető. Mint latin verselő valóságos virtuóz és ugyanez a bravuros (a Lukács pap énekében már keresett) külső forma jellemzi magyar verseit is. A *Militaris Congratulatio* gyönyörű hangütése nagy költőhöz sem volna méltatlan.

Debreceni Szappanos Jánossal kapcsolatban merül fel az a kérdés, vajon azonos-e vele az a Debreceni János, akitől 1615-ben a *Christianus suspirans* (RMK. I. 454) megjelent. A szerkesztők az azonosítás ellen nyilatkoznak azon megfontolásból, hogy a külföldi egyetemet végzett költőt nem nevezték volna *deák*-nak, mint a műfordítót. Ez az érv alapos, de nem kizáró értékű. A külföldről hazatérő doktor theologiae Apáczait *deák*-nak nevezi a kolozsvári sáfárpolgár feljegyzése. (Vö. Herepei János: *Apáczai Csere János könyvtárának töredéke*, MKSz 1959, 79.) Az azonoság érdekében legyen szabad hivatkoznom a *Christianus suspirans* művészi manierista stílusára, amely nagyon könnyen folyhatott Szappanos Jánosnak a latin retorikán mesterivé csiszolt tollából.

A lírai darabok közül érdemes felfigyelni Lakatos Péter szép bőrtönénekére (10. sz.), Sárközi Máté pompás vitézi énekeire (17–18. sz.), a Pápai János kéziratába beleszótt keserű hangú feddőnékre (78. sz.), a Kátai epitaphium éles antiklerikális hangjára (88/I. sz.), az 1608-ból való országgyűlési pasquillusra, amely ez ideig a műfaj első terméke (94. sz.). Gyulai Márton *Epiniája* (21. sz.)

egy humanista műfajnak, a győzelmi éneknek irodalmunkban talán egyetlen, de fejlett példája. Emellett részletesen lehetne és kellene elemezni azt a sok formai szépséget, stilisztikai, verselési, nyelvi értéket, amellyel a század elejének ismert vagy névtelen költői a magyar költészetet gazdagították. A gondos kritikával helyreállított szövegekből úgy árad a fejlett művészi technika, ahogyan a levert modern vakolat alól előbukkan a budai vár házainak későgótikus vagy reneszánsz pompája. Ádám János például mestersen tudja követni Balassi *Kit egy citerás lengyel leányról szerzett* c. énekének rimelési bravúráját:

„Azé legyen sok pénz, friss palota, nagy kincs, kinek lelki java nincs Reám pedig tekintis, lelki áldással hints, ez világból hozzád ints.” (130. l.) A verselési nehézségek egyébként is vonzzák e kor költőit. Művészi hatású Tóth Demeter *Cantio optimá-jának* (111. sz.) 5—5—6+5—4—6+5—4+5—5+6 szótagú strófászerkezete, de érdekes a keresetten ható *Lukács pap énekének* 7—7+7—8+8—7+8 osztású képlete is. Igen szép, gondos 13+13+19-es ritmusával kiténik a névtelentől származó *Végy jegyvert kezében Ur Isten most mellettünk* c. ének (6. sz.). Bonyolult rímtechnikája s művészkedő stílusa miatt érdekes *Az idvezült jöl-séges Bocskai Estvánnak... nyomoru haláljáról* c. (86. sz.) gyászének. Magam részéről éppen verstechnikai megfontolás alapján hajlandó vagyok elfogadni Debreczeni Szapannos János szerzőségét. Külön dicséret illeti kötetünket, hogy a 117 darab közül 32-nek dallamát is közli Cs. Tóth Kálmán gondos munkája alapján, nagy támasztékot nyújtva ezzel a verstani elemzéshez.

Feltűnően gazdag e korszak epikus termése is; az erdélyi történelem mozgalmas eseményei, harcok, összeesküvések mindig megtalálják a maguk krónikását, a szerzők érdekes módon most már nem a hírközlésre vagy eseményrögzítésre törekcsenek, hanem határozott pártpolitikai propaganda mozgatja tollukat. A titokzatos Szerdahelyi Mihálytól származó *Igón szép história* (9. sz.) pl. a Kendi Sándor-féle összeesküvésről szól. Két históriás énekünk van Báthory Zsigmond havasleli hadjárataról (11—12. sz.). Nevezetes a sajátos roppant töredékes *Török császárok krónikája* (19. sz.), amely anyagában alighanem Tinódi elveszett művére megy vissza. Wathay Ferenc két históriás éneket és egy bibliai históriát írt (33., 40., 43. sz.). Bornemisza Váci Menyhárttól nagyszabású, bár erősen hiányos históriás ének maradt ránk Bocskay István korának harcairól (65. sz.). Földvári Ambrus Gedeonról szóló históriájának (92. sz.) szintén megvan a korszerű vonatkozása: a század elején Bocskayt tekintették a magyarok Gedeoná-

nak. Báthory Gábor fejedelemségének szinte hivatalos krónika-irodalma van a fejedelmi politika támogatására, valószínűleg Imreffy kancellár irányításával (96., 97., 98., 103. sz.). Az epikus darabok művészi színvonal tekintetében alatta maradnak a lírai, feddő vagy tanító énekeknek, az elbeszélő vagy leíró epikus technika fejlődésére azonban kétségkívül hatottak.

3.

A régi Magyar Költők Tára első XVII. századi kötete a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében folyó munka kiváló dokumentuma. Nyilvánvaló, hogy ilyen méretű filológiai munka nincs hibák, esetleg csak kisebb hiányosságok nélkül, s ha közülük néhányat szóvá teszünk, ez kizárólag a kiegészítés szándékával történik.

A szöveghez — az eredeti kéziratok ismeretében hiányában — nem sokat szólhatunk. Az 5. é. 56. sorában az *angyalidttalis* alak dt-je gyanúsnak látszik. — Az 555. lapon „Az Teöreök Chazar Soldunar Nepenek megh írása” című felsorolásban a „Boztanchiak azaz kerelezek” alighanem „kertezek” = kertészeknek olvasandó, hiszen a bosztáncsik a császári palota kertészei voltak, akikből Nagy Szolimán formált testőrséget a lázongó janicsárok ellen. — A 247. lapon a 28. sorban *iratnék* helyett nem *irtatnék* kell? — Az 589. lapon *Charidia* sajtóhiba *Charictia* helyett. — A 300. lap 74. sorában nem *bánatot* kell *bánatos* helyett? — Petki *Virtus et Voluptas*-ában a 311. lap 29. sora, a 313. l. 97. sora, a 314. l. 142. sora szótag-számhibát mutat, anélkül hogy a jegyzetek között erre utalás történnék. A 320. lap 380. sorában nem *gyalázattal* kell az ott olvasható *gyalázattak* helyett? — A 325. lap 565. sora is hibás szótagszámu. — A Debreceni Ref. Kollégium könyvtárának R. 484 és R. 509/1. sz. kézírataiban szintén megtalálható a Kátai-epitaphium XVIII. századi másolata: az első a Kemény János-féle ön-életírás kéziratában, a második pedig Sinai Miklós iratai között fordul elő. (Vö. Mihály Imre: *Történelmi pasquillusok a debreceni református kollégiumi könyvtár kéziratáiban*, Debrecen 1936, 4. l.). A debreceni szövegek az itt közöltekkel szemben is mutatnak néhány változatot. — A 612. l. 10. sorában *Pio* sajtóhiba, *pia* kell.

Legtöbb kiegészítést a magyarázó jegyzetek tekintetében tehetünk. Nyilvánvaló, hogy egy kritikai kiadás sem magyarázhat meg mindent, egy-két ponton mégis ajánlhatunk némi kiegészítést.

A 81. ének magyarázatai (614. l.), igen helyesen, közel egykorú forrással, Apáczai

Enciklopédiájával világítják meg az elefánt és a sárkány, valamint a krokodil és az ichneumon küzdelmét. Kár, hogy nem teszik ugyanezt Gyulai Márton *Epinicia*-jának értelmezésekor, itt is Apáczai szövege értetné meg legjobban az előforduló természetrajzi furcsaságokat. Lássunk csak egyet! „Ember maró kigyó, Többször immár nem jó, Föld magába nem veszi” — írja Gyulai (108. l.), s ez a sor megvilágítás nélkül marad. Apáczainál ezt olvassuk: „...ha egyszer marásával embert öl, soha többé a föld bé nem fogadja, úgy hogy csak egy likba is nem bűhatik, hanem szüntelenül széllyelbujdosik” (Magyar Klasszikusok, 1959. 241. l.). Ugyanúgy megtalálható Apáczainál a gyémántnak vérrel való rontása (272. l.), a publicán, a phoenix (242. l.), a basiliscus (244.), a hollófiak (243.) és sok más. Az 530. lap utolsó magyarzatában *ichneumon* hibás, a fentebbi *ichneumon* a helyes. — Apáczait ajánlanám a *Török császárok krónikája* egy helyének értelmezésére is. A 136. strofa ezt mondja (94. l.):

Írta ezer öt száz tizenhét esztendőben
Hogy az keresztység lenne meghanyat-
lásban,

Melyet valónak is látunk az mi időnkben.

Apáczai *Enciklopédiája* IX. részében: „1444: Baptista Mantuanus születik, ki vallás változását 1517. esztendőben jövedőli” (id. kiad. 323. l.). Így valószínűleg ennél a szerzőnél kell keresni a 137. versszak apokalyptikus jövedőlését is. — Ugyan-
ebben a históriás énekekben (100. l. 255. vsz.) az alábbi töredékes sorokat olvassuk: „Töb-
bet én nem szólok... Hallgatásban lenni jó... Mint Amiclae Váras...” Felmerül-
het a gondolat, nem Lucanus szegény halá-
száról, Amycláról van-e szó, aki nyugodtan
maradt, midőn a világ ura, Julius Caesar
zörgetett ajtaján, hiszen szegénységében
semmit sem kellett féltenie (*Pharsalia* V.
507—522 és 527—581.). Amyclast a közép-
korban és a reneszánsz idején sokat emle-
getik, így Dante (*Convivio*: IV. XIII. 12,
Paradiso XI. 58. skk.) és mások is. (Vö.
E. R. Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1954². 70. és
368. l.; A. Renaudet: *Dante humaniste*,
Paris 1952, 501. l.; R. Renucci: *Dante, disciple et juge du monde gréco-latin*, Paris,
1954. 391. l.). — Petki: *Játszik a szerencse...*
c. énekének (69. sz.) jegyzeteiben a szerencse
kerekének jó magyarzatát kapjuk. Fel-
hívom azonban a figyelmet arra, hogy a
Carmina Burana épp egy szerencseverssel
és ábrázolással kezdődik: „O fortuna, velut
luna, statu variabilis” (ed. Schmeller, Bres-
lau 1894³ 1. l.). Ugyanitt a „táskás szegény-
ség”-hez is egy adalék: „...táskás mendi-
káns inasokra szorult a szép deáki tudomány.”
(Kecskeméti A. János: *Dániel Propheta*

Könyvének... magyarozoltja, Debrecen,
1621, R. M. K. I. 510, 29. l.) — Petki *Virtus*
et *Voluptas*-ának 152. versszakában (326. l.)
ezt a sort olvassuk: „Mert én is régenten
voltam Corinthusba.” Oly szövegösszefü-
gésben fordul elő, hogy az ifjak régente
idegen országokba jártak jó erkölcsök
tanulása végett: Klaniczay Tibor úgy véli,
hogy Petki itt valaminő módon külföldi
tanulmányaira utal. Azt jól sejtji, hogy a
magyar szólásmód összefügg a horatiusi
„Non cuivis homini contigit adire Corin-
thum”-mal (*Epist.* I. 17, 36), de ez a nagy
latin költőnél is görög szállóige. Erasmus
részletesen megmagyarázza: „Vetustum
iuxta ac venustum adagium de rebus arduis
et aditu periculosus” (*Adagiorum chiliades*
quatour cum sesquicenturia complectens...
Basileae 1540, pag. 132.). Általában a kevés
tehetségű és erjű embereknek mondták
figyelmeztetésül, ha mégis valami nagy
dologra törekedtek. Petki nem akar kon-
krétan külföldi tanulmányainak helyére cé-
lozni, csak annyit jegyez meg e tömör szálló-
igével: én is értek a dologhoz, mert csekély
képességeim ellenére mégis megjártam
Corinthust, azaz tanultam „nagy messze
idegen országokban”. — A 89. ének 49.
sorához fűzött magyarzatát a 623. lapon nem
megfelelő. A szöveg világosan kilenc kar
angyal lázadásáról beszél, ezt nem lehet
ark-angyalnak magyarázni, hiszen ezekből
a keresztény mítosz szerint csak négy volt
(Lucifer, Mihály, Gábor, Rafael). Itt igenis
angyali karokról (rendekről, csapatokról)
van szó, akik közül kilenc lázadt fel Luci-
ferrel. A katolikus dogmatika sohasem
teremtett végleges rendet az „angyali
hierarchiában”: Nagy Gergely másként szám-
lálja őket, mint Dionysios Areopagita és
nyomában Petrus Lombardus vagy Aquinoi
Tamás. Ez utóbbiak kilenc angyali kart
tartanak számon, de volt olyan legenda is,
hogy a huszonehet angyali kar egyharmada,
azaz kilenc követte Lucifer lázadásra hívó
szavát. A mi protestáns énekestünk ezt ismeri
(Vö. egyébként Dante: *Paradiso*,
XXVIII. 97—129. és *Convivio* II, V. a.) —
A 98. énekekben a pápának a hajdúk ellen
izgató szavaihoz kitűnő párhuzam idézhető
a *Querela Hungariae*-ből, ahol Alvinczi
dicséri és védelmezi a hajdúságot, mint
hazánk „sáncát és szegeletbástyáját”. (Vö.
Incze Gábor: *Alvinczi Péter*, Bp. 1935.
49—50. l.) — A 102. ének címében a
„Stagiritá városbéli Aristoteles” értelme-
zést kívánna, minthogy itt a magyar fordító
elvétí Aristoteles szülővárosának (Stageira,
Stagira) nevét. — A 112. ének versfőiben
BOTROCJ fordul elő. A szerkesztők szerint
ez nem értelmes betűsor (647. l.). Én *Bodrog*-
nak olvasom. — Számos helyen a magya-
rátat teljes elmaradását fájlaljuk. Így pél-

dául a 199. l. 216. sor: Celest és Siritatis nevei jegyzetet igényelnének. Mire vonatkozik a 300. lap 19. szakasza, Nyáry Pál halálára? Mit jelent a 350. lap 35. sorának *saramonta* szava? A 354. lap 175. sorában „Cziapan” nem Csipán vagy Csépany? — Becsenesi Imre neve (93. ének) nyilván a Baranya megyei *Besence* községgel függ össze. A 96. énekhez hiányzik a vipera, Troilus és Achilles, Bernardus Doctor, a „nagy festommal orálni”, a „planéták nagy polcra ültetik” magyarázata. — A 103. énekhez elkelt volna még a „nyelvet kapni” kifejezés értelmezése, valamint egy jegyzet Báthory Andrásról. — A 477. l. 35. sorának *mordíttság* szava is magyarázatot várt volna. — Nem ártott volna megmondani, hogy Pecz János ezredest miért nevezik doctornak? (431. l. 119. sor.) Vele kapcsolatban ugyanis érthetetlen marad a *Kutus viz* és a *Saka* (259. lap 66. sor). — A 454. lap 20. sorában előforduló *bocsád* igealak sem közérthető. — Nem tudom, mi a követ-

kezetesség a *Báthory, Báthori* név írásában. (502., 572. l.) A somlyai ág i-vel, az ecsedi y-nal irandó? Van ilyen helyesírási szabály? Olyan viszont kétségkívül nincs, amely megengedné az *Álmod-i* (583), *Vág-i* (553), *Csesznek-i* (553) írásmódot a szabályos *szerencsi, keresztúri, fejérvári* stb. alakokkal szemben. *Bocsay és Bocskai* is változatos tarkaságban szerepel (575. és 502. l.).

A felsorolt csekély hiányok talán még egy-kettővel megszerkezhetők lennének, mindez azonban jelentéktelen aprólékoskodás maradna az előtünk fekvő kötet értékei mellett. A szöveggondozás és jegyzetelés munkáját egészen kiválóan tartjuk, s irodalomtörténetünk sokoldalú hasznát fogja látni a jegyzetekben felhalmozott becses anyagnak. A XVII. századi kötetek sorozata egy jelentékeny korszak eddig soha nem látott teljes képét fogja kibontakoztatni, s a szerkesztőknek igazán csak kitartást kívánhatunk a munka további érlyes és eredményes folytatásához.

Bán Imre

HATVANY LAJOS: ADY

1—2. köt. Cikkek, emlékezések, levelek. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 566; 431 l.

Ez a csaknem ezer oldalas, két kötetes gyűjtemény Ady élete egyik legfontosabb tanújának, a költő barátjának és a körülötte életében és halála után zajlott irodalmi harcok tevékeny részeseének Adyval való levelezését, valamint a mellette és általában a kibontakozó új irodalom mellett írt cikkeket, kritikáit, s Hatvany Adyra való emlékezéseit tartalmazza. A különféle műfajokat egyesítő kompendium — amely időben kb. 1904-től, a *Még egyszer* című Ady kötet egyik versére való reagálástól az 1955-ben megindult kritikai kiadás I. kötetéről írt bírálatig tekinti át Ady művét — két kötetre tagolódik: az I. kötet a szerzőnek e gyűjteménye elé írt bevezetése után öt fő részre oszlik: Ady mellett, Ady a kortársak közt, Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez, A beteg Ady, Ady halála után. A II. kötetet csaknem egészében az *Ady világa* c. Hatvany könyv tölti ki, amely az *Ady a kortársak közt* c. könyvével együtt a szerző legfontosabb írása Adyról. A II. kötet függelékében Ady néhány szerelmes versének elemzését olvashatjuk, az utószóban pedig az „Ady Múzeum és Ady világa” Vitatkozás Földessy Gyulával, s „Ady és a „mecénás”, Vitatkozás Benedek Marcellal” című Hatvany írások kaptak helyet. (Ez utóbbi talán — ti. a Benedek Marcellal való vita — az I. kötet végén — szintén függelékben — inkább helyén lett volna, ugyanis egy olyan kérdést

tárgyal — Ady és Hatvany kapcsolatát, amelynek előzményei itt olvashatók, míg a II. kötet egészében az Ady-mű értelmezésével foglalkozik.)

Bár folyóiratunk csak új irodalomtörténeti művekkel foglalkozik a részletes elemzés igényével, ebben az esetben, legalábbis részben mégis el kell térni ettől a gyakorlattól. Szakfolyóirataink ugyanis megjelenésük idején nem méltatták érdemük szerint Hatvany Ady írásait. Császár Elemérnek csak annyi mondanivalója volt az *Ady a kortársak közt*-ről, hogy az „a Hatvany kultuszt szolgálja”. (Itk. 1928. 126—127.) Kapja hát meg legalább tőlünk a méltó visszhangot. Bírálatunkban részletesen elemezzük a gyűjtemény irodalomtörténeti érdekű passzusait, — mindenekelőtt Hatvany Ady értelmezéseit, a két kötet többi részét pedig annotációs módszerrel mutatjuk be.

*

„Ady mellett” állt Hatvany Ady életében: erről tanúskodnak az I. kötetben e fejezet-cím alatt összefoglalt írásai, amelyek Adyért és Ady körül való harcainak dokumentumai. Emeljük ki ezek közül az „Egy olvasmány és egy megtérés története” c., a *Huszdik Században* megjelent nevezetes írását, a Holnap antológiáról írott bírálatát,

a *Nyugat* Ady számába írott Indulás c. cikkét, amely a korabeli magyar kulturális viszonyok részletes elemzése s a két részben megjelent Irodalompolitika c. cikkét. Adyval való személyes kapcsolatának emlékét az a 158. Ady, ill. Hatvany levél őrzi, amelyet *Ady a kortársak közt* c. könyvében 1927-ben adott ki. E könyve tartalmazza egyébként az Ady a kortársak közt című híriportját, amely máig egyik legfontosabb Adyra való emlékezésünk. Hatvany számol az „eljövendő Toldy Ferencsel, — azaz: az irodalomtörténettel — és számára jegyzi fel „ami csekélységet” Adyról tud. (I. 129.) A Hatvany itt felsorolt írásaiból adódó problémák egy részével már foglalkozott a folyóirat — az irodalompolitikai problémát érintette Belia—Sándor cikke (Schöpfung Aladár hagyatékából. Itk. 1953. 1—4. 324—338) s bizonyos kérdéseket úgyis csak a problémákra vonatkozó egész irodalomtörténeti anyagot együttlátva tudnánk megválaszolni. Ady halála után, emigrációban írja *Ady világa* és az *Ady a kortársak közt* c. könyveit: ez utóbbinak a bevezetése összegezi Hatvany Ady-képét. Legszívesebben polémiáit az emigrációban, majd pedig hazatérése után itthon folytatta Adyért. Míg Ady életében a konzervatív táborral harcolt, addig most egyszerre kellett harcolnia a konzervativizmust korszerű formában képviselő Szeckfü-i koncepcióval (Ady, Tisza, Szeckfü vagy a megtévesztés tudománya) s az Ady útjáról letért, Babits szerkesztette *Nyugait*al. (Ady és a fiatalság, Ady, Bródy és a Nyugat, Ady körül, c. írásai.) Említsük meg még ebből a periódusból elvi jellegű cikkein kívül az irodalomtörténetet különösen érdeklő írásait: „Margita élni akar”, A német Ady-antológia, Révész Béla Ady könyve, Olvasó Benedek kalandjai, amely Révész: Ady és Léda c. könyvét bírálja. A Schöpfung eset — amely tulajdonképpen Schöpfungnek a XX. század magyar irodalmáról írott könyvével foglalkozik; Adyra való emlékezéseikhez kapcsolódik az „Ami eszembe jut” című kis írása, az Ady-kultuszhoz pedig a Nyílt levél Goga Oktáviánhoz, A bécsi Ady-körrel, Nagyváradi levél—bécsi válasz, című írásai szolgáltattak becses adalékokat. A Hatvany gyűjtemény I. kötetének anyagából adódó problémákat részletesen elemeztem Ady és Hatvany c. tanulmányomban. (*Kortárs*, 1959. 7. 88—100.) Míg ott egy pályakép keretében próbáltam tisztázni a Hatvany Ady-írásaiból adódó elvi kérdéseket — s így természetesen került az I. kötet a centrumba, úgy most — Hatvany Ady magyarázatainak bemutatásakor szükségszerűen kerül a II. kötet előtérbe, mint amelyik ezeket az írásait tartalmazza.

*

Ady halála után Hatvany az első között van, akik a költő teljes életművének bemutatását kísérik meg. *Ady világa* címmel 1924-ben Bécsben megindított sorozata tanúskodik erről. E teljes joggal külön világnak tekintett életmű két szektorát — Ady istenes verseit és szerelmi líráját — elemzi sorozata elkészült két kötetében: Isten könyve, Szerelem könyve. Az emigrációba kényszerült „katedra nélküli tudós” számára alkalom ez, hogy olvasóihoz szóljon.

Hatvany ellentmondások egységének látja Ady költészetét, mint előtte Földessy Gyula is. „... ez az egység igazán művészi és öntudatlan.” — (II. 17.) írja —, majd így folytatja: „Ezeregynéhány különének minden sorát és rimét fogja majd az Adyhoz méltó nagy és összefoglaló bírálat egyetlen világerzésből kisarjasztani... aki ezt a munkát elvégzi, aki a szétágazó ágakat csomóba összefogja, óriási területet fog kihatítani a világból s ki fogja mondani reá: Ady.” (II. 17.) Hatvany érdeme az is, hogy (már 1924-ben) egységben látja az Ady életművet és adott esetben egy-egy versmotívumnak publicisztikában-novellában is megkeresi a társát. S a líra, ill. az egész Ady életmű egységének szem előtt tartása mellett — hangsúlyozza az Ady-mű és Ady — életegységét is: „egy élet kínjának dalos történetét” látja Ady lírájában (II. 134.) s azt is tudja, hogy „a mű egészéből értjük meg a verset és a... strófáknak Ady életéből kifakadt egységét.” (II. 74.) „Ady minden énekét centrális mondanivalóból szakasztja ki ihletének centrifugális ereje. Ezért van, hogy Ady minden verse fontos, még a rossz versei is.” (II. 400.) Ez a gondolat sorvet fel egy általános módszertani kérdést Hatvany elemzéseivel kapcsolatban: helyes volt-e Ady életművét így széttagolni vagy pedig célravezetőbb módszer lett volna a verseket keletkezési rendjükben egymásután elemezni? Hiszen Adyból egyidőben buktak ki a magát megmutató, az istenes, a szerelmes és a forradalmas, ill. magyarság versek. *Egy életerés* különböző szféráiról van szó. (L. például az 1910. VI. 16-i versbokrát.) S ha ehhez hozzávesszük akkor keletkezett publicisztikáját, novelláit és leveleit, akkor valóban egységben áll előttünk az Ady-mű. Hatvany is tisztában van egyébként azzal, hogy „... Ady-nak voltaképpen sosem is volt istenes költészete. Neki költészete volt — egy és osztatlan költészete. Egy és ugyanazon időben a legkülönbözőbb tárgyú verseket írta, s ezek között a sokféle és sok tárgyú versek között — természetesen egy szerelmes, meg egy istenes vers között — gyakran szorosabb a hangulatbeli kapcsolat mint az egyes istenes versek között.” (II. 160.) Ady egy-egy témakörének bemutatására kétségtelenül megfelelőbb ez a szétbontó

módszer, azonban ez eleve lemondást jelent egy teljes fejlődési kép megrajzolásáról, sőt — a kapcsolódó költemények mellőzése miatt — még a tárgykörön belül sem ad módot igazán fejlődési kép megrajzolására.

Hatvany „a művészettel együttregző bírálóat mozgékonyának nevezi magát. (II. 52.) Már 1908-ban olyan „különös” lírikusként jellemezte a bírálót, „aki másokban dalolja ki magát”. (I. 25.) Hatvany módszere tehát: intuitív módszer. Nyíltan ki is mondja, hogy „a legegységibb ízlés hangulatos önkényére alapított kicsinyesen szétbontó kritikám”. (II. 26.) S habár el kell ismernünk, hogy Hatvany ezt az elemző módszert magas szinten alkalmazza, azt is látnunk kell, hogy az intuitív módszer nemcsak megtermékenyíti a fantáziáját, de le is szűkíti Hatvany látását. S különben is: a legegységibb ízlés is a társadalom által determinált ízlés is egyben. Így Hatvany bírálói módszere is tulajdonképpen a *Nyugat* körül csoportosult polgári esztéták egyik jellegzetes képviselőjének módszere.

Hatvany predesztinálva érzi magát Ady magyarázatára, mert még frissen él benne az a nagy élmény, amit az egyes Ady versek, majd Ady kötetek megjelenésekor olvasása keltett benne. Elemzéseinek csakúgy, mint a már említett irodalomtörténeti érdekű cikkeinek az a jellemzőjük, hogy egyszerre közvetítik a kortárs ízlését és az irodalomtörténeti értékelés igényével fellépő esztéta véleményét.

*

Hatvany korjelenséget lát Ady istenes költészetében: „a mai embernek minden árnyalattal pontos és halálosan, megteveszt-hetetlenül biztos állapotrajzát” ismeri fel abban. (II. 35.) S ez a kitűnő megfigyelés megóvjá őt attól, hogy Ady mitológiáját tovább bonyolítsa: ellenkezőleg, az Ady áttételekből is az emberre, a korra utaló mozzanatokot emeli ki.

Az „Isten könyve” két részre tagolódik: Találkozás Istennel—Viadal Istennel. Hatvany az első nyomoktól figyelemmel kíséri Ady Isten-érdeklődésének kialakulását (Krisztusok mártírja, Sötét vizek partján, Judás és Jézus című versei) A Találkozás Istennel középpontjában az *Illés szerén* című Ady kötet, A *Sion-hegy alatt* című ciklusának az elemzése áll. Sokoldalúan mutatja be Ady találkozásait Istennel: az Úr érkezése, Kálvária út, Kötődés Istennel, Lélek útvesztő, Sok Isten — egy Isten. Íme, ezek a találkozás egyes etapjai. Hatvany nem tartja Adyt rendszert építő filozófus elmének: „Érmisszent megtalálta a mai embernek dogmától mentes hitét.” — írja. (II. 33.) S így lett Ady az új szimbólum, — Hatvany felfogásában — „A mai embernek simulékony sokféleségben

és alkalmazkodó szívósságban való viadala Istennel.” (II. 33.) Hatvany jól látja azt is, hogy Ady ótestamentomi dühét nagyon is korszerű indulatok fűtik s innen érthető, hogy „ótestamentomi új szavakat” teremt. Kitűnő részlet megállapításai vannak pl. Ady vízionális erejéről. (II. 50.) S azt is pontosan figyeli meg, hogy A *nagy Cethalhoz* című Ady versben a sikamlós fogalomból hogyan lesz sikamlós tárgyi elképzelés. (II. 63.) Más jellegű, de szintén fontos észrevétele az is, hogy az „Ádám, hol vagy?”-ban az Istennel „találkozó” Ady költészetére jellemző összes motívumok mind együtt vannak. (II. 65.)

Hatvany és a *Nyugat* vezető esztétái hanyatlást láttak Ady 1910 utáni lírájában s csak A *halottak élén* Ady-jában ismerték fel előző korszakának nagy fényét. Nos, Hatvany most — elemzései közben revideálja régebbi nézetét — s arra figyel, hogyan bírkózik Ady egy-egy motívummal, témával, amíg teljesen ki nem merítette, azaz: ki nem fejezte azt. Így aztán nem húz merev határvonalat az Istennel találkozó s azzal bajtvívó Ady között. Finom megfigyelése, hogy „a Szeretném, ha szeretnének istenes (és nemcsak istenes) verseiből Az *Illés szerén* verseinek kimélyült, új árnyalatokban gazdagult visszhangja szól. Ady nem hoz új motívumot, legfeljebb ha kihagy egyet.” (II. 69.) Ady motívumainak elmélyültebb feldolgozását ismeri hát fel ebben az Ady kötetben. Úgy látja például, hogy az *Alázatosság langy esője* c. Ady versben az Imádság háború utáni témája mélyül el. Ám ugyanakkor az előbbi Ady verset túlságosan tételes versként fogja fel és nem érzi Ady iróniába hajló kérését. (II. 71.) Ugyane periódusban találó megfigyelései vannak Ady verseinek szókincséről. (II. 90.) Az Istennel való tulajdonképpeni viadal kibontakozását A *Minden Titkok versei-től* számitja. Kitűnő szöveghez hívja fel a figyelmet a legfontosabb Ady versekre: így például jó érzékkel állítja elemzései középpontjába az *Isten drága pénze* c. Ady verset, mint Ady Istennel való találkozásának, viadala reprezentatív művét s abban is igaz van, hogy ezt a verset az *Örvendezz ifjú ifjúságodban* és az *Egy kevéssy jóságért* című versek legigazibb társaként látja. (II. 106—108.) Elemzései közben Ady öntudatlan asszociációra is felfigyel. (II. 120.) De azt sem szégyelli bevallani, ha nem ért valamit, ha egy-egy strofa vagy szó homályban marad előtte, s nem szépi, idealizálja Ady verseit, s ha úgy véli, megállapítja, hogy ez rossz vers, vagy rossz sor, ill. strofa. (II. 130—II. 97.) Közben az emigráns Hatvany lelke fájdalomt is kikialtja: könyvtárától barbár hatalom zsarnoksága fosztotta meg s így nem nézhet mindennek frissen utána. (108—109.) A menekülő élet istenes

verseit pillanat szülte bibliai inspirációknak látja Hatvany. De ezek elemzése közben is alap gondolatát látja igazolva: „Prófétai nyelven izgalmas modern kép — riadt mai ember a mai, riasztó társadalomban.” (II. 133.) S bár a téma izoláltságra csábítana — kitekint Ady művének más szférái felé is és így észreveszi, hogy a politikai, a forradalmas Ady jelen van istenverseiben is. Hatvany is tisztában van vele, hogy a *A halottak éten* istenes verseiben az egész Ady benne van, s ezért a kommentárok végén — miután az Ady-mű különböző területeit áttekintette — kíván azokkal foglalkozni. Nagy világirodalmi tájékozottság, filozófiai kultúra — s erre alapozott konkordanciák — jellemzik Hatvanyt igen finom s egész a betűkig lehatoló verselemzéseit. S végül könyve végén tömören összefoglalja az isten-problémát Ady életművében. Amit elemzéseiből hiányolhatunk, az már jellemzett módszeréből következő fogatékosság: nem látjuk eléggé Ady vallásos költészetét egész költői fejlődésében. Csak egy a versek születését kronológiai rendben is nyomon követő elemzés mutatná meg az Isten-élmény, a vele való viadal valódi funkcióját ebben a műben. Erre, ha nagyon vázlatosan és szűkszavúan is, Révai József adott példát Ady könyvében. Hogy az Isten probléma Ady számára, versein túl is, milyen izgató kérdés volt, erről egy 1910-es s Hatvany által is felhasználó — Nyugatbeli cikke tanúskodik: *Isten az irodalomban* címmel, — Gide: *La Porte étroite* című regényéhez fűz reflexiókat: „... annyi religió, igazi Isten vágy még nem élt az emberi civilizációban, mint ma”... „nem ismerek szebb szabadgondolkodást, mint az istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást” — a megtalálás vagy leszámolás perspektívájában. S ehhez az Ady szavakhoz kapcsolódva említünk meg egy másik nagyon a lényegre tapintó magyarázatot — a Németh Lászlóé — aki Adyt többek között épp ezzel az érdeklődésével látja kora nagy szellemei legigazibb rokonának. (*Készülődés*, I. 258.) *Tolsztoj inasaként* című írásában ismét érinti ezt a problémát (*Nagyvilág*, 1956. I. 110.) s mindkét esszéjének az a legtermékenyebb gondolata, hogy Ady vallásos költészetét a kortárs európai irodalom egészébe állítja be.

*

A Szerelm könyve két részben elemzi Ady verseit: Találkozás a nővel — Ady és Léda. Hatvany a „modern ember szerelmét próbálja kitapogatni Ady szerelmi lírájában. Könyvének elvi alapvetéséből emeljünk ki még néhány gondolatot: „Ady és a nő, ez annyit jelent, mint a háború előtti magasan föntjárt és a háborúban oly mélyre lezuhant férfi ember viszonylata a nőhöz.” (II. 171.)

„A társadalom és megszokás hazugságaiból Ady vallotta vissza a szerelmes szenvedélyt a szerelem igazába.” (II. 171). Az érzéseket egészen érző poéta verseinek látja Ady szerelmi költészetét s így érthető magyarázatának következő tétele: „Ady szólaltatja meg magyarul először szerelmes-emberi mi voltunknak eddig némán hallgató felét”. (II. 178.)

Ady életébe ágyazza be s abból bontja ki szerelmes líráját. Nagy pszichológiai átéléssel és tapintattal mutatja be az ifjú Ady érzelmi életét. De ugyanakkor már most megállapíthatjuk, hogy a kísértő indiszkrécióktól mindvégig távol tudja tartani magát. Hatvanynak gazdag anyag állott rendelkezésére az ifjú Ady érzelmi élete elemzésekor, hiszen Adyból — szinte világirodalmi méretben is — páratlan gazdagsággal toltuk fel versben, novellában, tárcában a gyermekkorára utaló mozzanatok. Ezeket az első élményeket Hatvany determinánsoknak látja Ady egész szerelmi líráját szem előtt tartva is. Elemzéseiben olyan kényes kérdéssel is szembe kellett néznie, mint Ady betegsége. Helyesen állapítja meg, hogy „mint maga érzésének egyik forrása” — ihletést jelentett — ez az emberre mért csapás a költő számára. (II. 211.) Ady nagy szenvedélyében, az alkoholban is azt az inspirálószeret látja, amelynek teremtő része van Ady ihletében. Így készíti elő a szerző Léda megjelenését Ady életében. A korai Léda-verseket, mint Ady romantikus korszakának termését tárgyalja. Az egymással felelős életérzések közül — a romantikus, dekadens családottság, halálvágy attitűdből — azt hangsúlyozza, ami inkább jellemzi a költőt: az úrrálevést ez érzések fölött, s így Hatvany is megvédi a költőt — a korban egyenesen botránykönek számító — dekadens jelzőtől. Eközben már most fontos megállapításokat tesz Léda szerepéről Ady életében: „Ady számára az ő Lédája valóságos világegyetem, mint Beatrice Dante számára.” (II. 234.) S arra is rámutat, hogy a Léda-élményt nem önmagában kell nézni: „A magyar árvaságot először szerelmében érezte meg a poéta.” (II. 246.)

A Szerelm könyve „Ady és Léda” című második részében hét fejezetben — Léda asszony versei, A teljesülés, Rontás, Nagy várakozások, nagy búcsúzások, nagy beteljesülések, A pénz meg az asszony, Versek a szerelemhez, Versek Lédához — elemzi versről versre Ady Lédával kapcsolatos korai szerelmes líráját. Analízisének vezető szempontja: Ady bírkózása a személyesen is átélt romantikus konvenciókkal: „Ady a romantikus kország ellenmégét a romantika analízisében leli meg. Az ő mai romantikája a teremtő, tevékeny életé, ellenben a hajdan való poéták Wertheri ihletű roman-

tikája a tétlenségé, az ábrándba alélt élet és a sóhajos halálé.” (II. 273.) Erre a mozzanatra figyel különben akkor is, amikor az *Új versek*-et és a *Vér és arany*-t egybeveti: „Az első kötetnek egymáshoz tapadt motívumai különválnak a másodikban. A kölcsön szövegek, az olcsó jelző halmazok, ízletlenségek eltűnnek. Ami kétes volt, egyé forr. Álca lehull. A kor nyeglesége: szecseszsiós hangulatok, hisztériába fajult romantika, kinemesül.” (II. 308.) E könyvének legjobb lapjai talán mégiscsak azok, amelyeken Ady különböző motívumainak egymásba fonódottságáról, egymásba játszásáról ír. Kitérő megfigyelései vannak ezekről. Hatvany Ady három nagy motívum csoportját — Párizs, pénz, szociális indulatok — kapcsolja a Léda élményhez. S ha csak részben igaz is könyvének következő passzusa — „Ahogy Adynak Párizs kultusza, valamint politikai magyar tanításai, Adynak szociális-emberi tanítása is Léda élményéből nőtt ki. Innét van mint a politika tanításának, Ady szociális tanításának is lírai kilendülő ereje” (II. 300.) — kétségtelen, hogy a Léda-hoz fűződő nagy érzelmi élmény, a vele kapcsolatos társadalmi kötelezettségek Ady fő témái megérlelődését elősegítették és siettetették. Lényegében Hatvany meggyőzően magyarázza, hogy „a szerelmes Adyban így él: a magyar Ady, a párizsi Ady és a szocialista, forradalmas Ady”. (II. 307.) Szociális költészetének csiráit az *Egy ócska konfliktusban* című Ady-versben találja meg. Találón figyelni meg, hogy a *Várnak reánk Délen* című Ady-versben hogyan érlelődik a *Harc a Nagyúrral* témája (a bárka meg a yacht motívum) (II. 305). Hatvany intuitív verselemzési módszerének remeke a *Héja-nász az avaron* és az *Egyedül a tengerrel* című Ady-versek bemutatása. Ez esetben valóban a művészi ösztön „visszája” ez a módszer és a versek minden szépségét ki tudja bontani, meg tudja mutatni. A szerző nagy művészi beleérző, átélő képességét dicséri az a néhány sor is, amelyet Ady ihletének a természetéről írt. (II. 353.)

Hatvany maga mondja, hogy könyve befejezetlen „reménytelen feladatnak tekintsz Adyt versről-versre végigkommentálni” s így csak izelítőt tudott adni abból, „amit Ady versei bennem, értelmemben és érzésememben akkor felkeltettek”. (II. 426.) S így csak sajnálhatjuk, hogy már nem került sor a későbbi Léda versek, valamint a Léda—Csinszka közötti korszak, és főleg a Csinszka-versek elemzésére. Ez utóbbiakban kulminál Ady szerelmi lírája: a szerelem legősibb funkciójával és legmagasabb rendű humánnumával teljesek e versek.

„Dante, Goethe, Ady szélesebbek, mintsem a magyarázat, (szükségképp mindig

logikus mű) a logikától független, ihletben fogant költői műveket befogadhatná és minden részletében megmagyarázhatná.” (II. 406.) — írta Hatvany Földessy Gyulával polemizálva. Mi sem mondhatunk se többet, sem pedig mást, Hatvany értékes, sok oldalú, sok titkot felfedő Ady magyarázatainak elolvasása után.

*

A két kötetet Belia György gondos, — bár kissé szűkszavú — magyarázó jegyzetei kísérik. Egy-két jegyzete azonban korrigálásra, ill. bővítésre szorul: 56: a „Rökk Szilárd utcai öreg gyerekek”-ről ír Hatvany. A jegyzet a *Hét* szerkesztőségét érti alattuk. A szövegből arra következtethetünk, hogy itt Rákosi Jenőkről van szó. „... életem Farkas Pál fordulójáról” — beszél a szerző a 103. oldalon, mint egy olyan attitűdről, amire nem kerül sor. Miért nem magyarázza meg a jegyzet, hogy mi volt ez a mozzanat Farkas Pál életében? Ady egyik levelében tanagraszínházról ír? Ezt is magyarázni kellett volna. Egy két helyen sajtóhiba zavarja az olvasót, ami különösen kínos, ha versben vagy dátumban fordul elő. (II. 316, II. 190. II. 91.) S említsük meg azt is; hogy név és tárgymutató nem egészíti ki ezt a gazdag anyagú gyűjteményt. Az *Ady a kortársak közt* — című Hatvany könyvben közölt Ady—Hatvany levelezésből kimaradt Hatvany és Ady 1910-es őszi levélváltása (2 levél). Jegyzetben erre feltétlenül utalni kellett volna, mert így megtévesztő. Ma már egyébként azt is tudjuk — Bölöni 1910. XII. 11 —, ill. — Adyhoz írott leveléből, amelyet az MTA Kézirattára őriz, hogy a kis kuplét, amely Ady dühét Gábor Andor ellen kiváltotta nem Gábor Andor, hanem Szép Ernő írta.

*

„... e munka végén összekapcsolt egész, egy egész ember egész embersége fog ezentúl állni.” — ígérte Hatvany az *Ady világa* írása közben. (II. 399.) Mivel azonban elemzéseit abbahagyta, a sok értékes részlet ellenére sem áll össze egy egész kép. A szerelmi líra elemzésének befejezetlensége mellett főleg azt sajnálhatjuk, hogy Ady forradalmi, ill. magyarság verseinek elemzésébe már bele sem kezdett. Hatvany teljesítménye azonban így is jelentős, s ez még szembetűnőbbé válik, ha a korban nézzük azt: Hatvany könyve az emigrációs propaganda eszköze is volt, elemzései pedig azt bizonyították, hogy a költő „érthetlenségé” legenda.

Varga József

HEGEDŰS NÁNDOR KÉT KÖNYVE ADY NAGYVÁRADI ÉVEIRŐL

Ady Endre Nagyváradon. Bp. 1959. Akadémiai K. 159 l. — Ady Endre nagyváradai napjai. Bp. 1957. Akadémiai K. 463 l.

Közismert ma már az a hatás, amelyet ez a „csodálatos levegőjű, merész, hódító város” Ady fejlődésére gyakorolt: itt került először igazi városi környezetbe, ahol magas szinten gondolhatta át kora magyar világának centrális kérdéseit, itt ismerkedett meg a kor haladó polgári eszméivel, s itt vívta meg első nagy publicisztikai csatáit. Érthető kíváncsisággal vesszünk hát kezünkbe minden olyan könyvet, amely ezzel a rendkívül fontos életrészakkal foglalkozik. S különösen érthető a várankozásunk, ha olyan szerzőről van szó, mint Hegedűs Nándor, aki Ady volt íróasztalát foglalta el a nagyváradai redakcióban. Sokan írtak Ady váradai éveiről, Hegedűs azonban mindezekkel szemben helyzeti és időbeli előnyben van, mert nemcsak Maga is nagyváradai, de évtizedekig volt a helyi sajtó munkása, — az Ady körül megfordult emberek személyesen ismerte, úgszintén közelről — látta azokat az intézményeket is, amelyek szerepet játszottak Ady életében.

*

Az *Ady Endre Nagyváradon* című könyv két nagy részre tagolódik: az Ady korabeli Várad, — s Ady ebben a társadalomban — valamint a Diósi—Léda házasság s Ady és Léda megismerkedésének hiteles története. Könyvének nyitó fejezetében — arra a kérdésre keresi a feleletet, hogy miért éppen Nagyváradon indult meg a magyar baloldali polgári mozgalom, az ún. radikalizmus. A város gazdasági és társadalmi helyzetéből magyarázza meg a radikalizmus megerősödését s a zsidóságban és a szabadkőművességben látja a radikalizmus két fő faktorát. Kossuth találó jelzőjével „a magyar Birmingham”-nak nevezi a várost s a feudális múlt és a feltörekvő polgárság harcát sokoldalúan mutatja be. Különösen értékesek könyvének azok az oldalai, amelyeken a nagyváradai szabadkőművesek tevékenységéről ír. Ady publicisztikáját is inspirálható szabadkőműves írásra hívja fel a figyelmet (dr. Berkovits Ferenc: *Poscimur-c.* írása, amely a felekezetiesség elleni küzdelemben rokon hangot üt meg Ady írásaival) Hegedűs a szabadkőművességben mintegy harmadik utat lát, amely „a feltörekvő munkásság világnézete és a lehanyatló burzsoá szabadelvűség között állt”. Én azt hiszem, hogy ez nem volt harmadik út; a szabadkőművesség elképzelései polgári célkitűzések voltak. Voltaképpen arról volt szó, hogy egy a hivatalos politikában lejáratott irányzat — a

liberalizmus — eredeti programjának jelentős részét vitte tovább. Ady szimpátiája is innen érthető meg egyébként, hiszen ezydőbeli publicisztikájának alapszínét az adja meg, hogy az uralkodó kormánypárt gyakorlati liberalizmusával szembeállítja annak eredeti értelmét. Hegedűs könyvének ezek a fejezetei segítenek felfedni Ady publicisztikájának konkrét nagyváradai társadalmi tartalmát, s úgy áll előttünk a fiatal váradai újságíró, mint az iparosok, vállalkozók vagyainak a megszólaltatója.

Könyvének alcíme: irodalmi forrástanulmány. Bevallott célkitűzése, hogy kritika alá vesse az Ady-irodalom Váraddal foglalkozó műveit. A „Nagyvárad képe az Ady irodalomban” és az „Emberek, akiket Ady a nagyvárosban látott”-című fejezetek Bóka László könyvéhez kapcsolódnak: e mű bírálatának keretében kritizálja a városról az irodalmi köztudatban élő nagyobbrészt túlzó képet. Bóka Várady Zsigmondról rajzolt portréját, mint telibetalált jellemzést említi. Néhány arcképen (Pásztor Bertalanén és másokén) azonban módosít. Fehér Dezső Ady körüli szerepét is másként látja mint Bóka. Itt azonban nem hallgathatom el azt a kérdésemet, hogy a kettőjük közötti — s Hegedűs által nyitlan be is vallott — rossz viszony némileg nem torzítja-e el Hegedűs látását?

A „Miből élt Ady Nagyváradon?”, „Nem vagyok eladó”, „Még egyszer” című fejezetek egy tömböt alkotnak: Ady egzisztenciális ügyeit érintik. Hegedűs miután számbaveszi az összes szóbajöhető jövedelmi forrásokat (fizetés, mecénások, stb.) kb. 300 K. körüli összegben határozza meg Ady havi keresetét. Fejtegetései közben érdekes epizódokat tudunk meg Fehér Dezső bűvészmutatványairól, amelyekkel lapját, a *Nagyváradai Naplót* fenntartotta. E fejezetek egyben adatokban bővelkedő képet adnak a vidéki újságírás általános helyzetéről a század elején. Hegedűs könyve nyomán pontosabban látjuk Ady lehetőségeit véleményei szabad kifejtésére. „A függetlenség mindig csak addig terjedt, amíg Fehér Dezső kis anyagi érdekeit nem érintette. Ady számtalan cikkben fordult az agrarizmus vagyis a nagybirtok uralma ellen. Viszont ugyanezt a lángoló gyűlöletet nem találjuk meg cikkeiben a bankuzsora ellen” (65.) Hegedűs szerint ezt azért nem tehetette, mert a lap el volt kötelezve a bankoknak. S Hegedűs kis monográfiájának talán ez a legnagyobb érdeme, hogy az eddigieknél valóságosabb kép áll előttünk a szerkesztőségek munkájáról. Mi

eddig — többek között a kritikai kiadás készítése közben — nagy elvi sémákból, programnyilatkozatokból következtettünk egy-egy lap irányára. Ez nagy egészében helyes is. Hegedűs könyve nyomán azonban világossá válik előttünk, hogy mennyi helyi, anyagi és más érdek, ill. szempont keresztet ezeknek az elveknek a konzekvens érvényesítését. Könyve nyomán árnyaltabb kép él bennünk az egyes váradi lbokról.

Könyve második felében Léda Adyval való megismerkedése előtti életével foglalkozik, majd megismerkedésük hiteles történetét írja meg. Bár alapgondolata, — hogy ti. megértesse Ady és Léda találkozásait helyes, — ez sem menti, hogy túlrészletesen mutatja be a Brüll és Diósi családot, s lényegében sok felesleges mozzanatot említ meg Léda és Diósi házasságából is. Könyve e fejezeteinek igazi nóvuma, Ady és Léda megismerkedésének valódi története. Hegedűs nem osztja azt a nézetet, hogy Léda Adyért jött volna Párizsból: megismerkedésüket mintegy a véletlen művének tudja be. Áttekinti az Ady irodalom Ady és Léda megismerkedésével foglalkozó műveit és végül Ady Lajosné magyarázatát fogadja el a valóság-hoz legközelebb állónak. Ady Lajosné Fehér Dezsőné elbeszélése nyomán tárgyalja ezt a kérdést s Hegedűs ezért tartja az ő magyarázatát olyannak, mint amelyik leginkább megközelíti az igazságot. S habár Léda nem is Ady miatt jött Váradra, a Diósi—Brüll házasság bemutatásából az kiderült, hogy házasságában nem találta meg a kiegyensúlyozottságot s ezért is társra vágyó lélek volt. S a „képzeltetlenül tragikus” eset említése, ha már-már az indiszkréción határán járó kérdést feszeget is, a *Meg akartak tartani*, a *Léda aranyszobra* sőt: az *Elbocsátó, szép üzenet* c. Ady versekben szereplő motívumot — az Álmók asszonya s a Valóságos Asszony szembeállítását — segít megérteni.

Könyvének „Egyéb részletek” című zárófejezetében — könyve célkitűzéséből, ti. a témára vonatkozó irodalom bírálatából — következően — Fehér Dezső és Ady Lajos Ady írásait kritizálja, majd tömör portrét ad Pálffy Béláról, és Szűts Dezsőről, aztán a költő nagyváradi vonatkozású versrészleteit idézi, s végül néhány személyes emlékéket mondja el.

*

Az Új Magyar Múzeum sorozat első kötetként megjelent *Ady Endre nagyváradi napjai* c. munka a költő 1900. január 1 és 1903. X. 13. közötti életét vizsgálja. Tulajdonképpen az Ady Endre Nagyváradon című könyvnek a problémái bontakoznak itt ki a mindennapok vetületében. Hegedűs könyvének legnagyobb értéke a forrásokban való gondos utánanézés, a nagy tájékozott-

sággal végzett anyaggyűjtés. A szerzőnek három forrás állott rendelkezésére: Ady cikkeinek személyes vonatkozású részletei, az Ady-szakirodalom nagyváradi vonatkozású része és az elmúlt félvezárad magyar sajtója. Tájékozottságának sokrétűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy könyvében éppúgy találunk utalást a századelő valamelyik vidéki lapjára, mint egy tel-aviv-i újság egyik 1956-os számára. E sajtóismeretben fedezzük fel a szerzőben a csaknem negyven éves múltra visszatekintő nagyváradi újságíró. Hegedűs módszere: az idézett forrásokból kiszakítja az erre a korszakra vonatkozó részleteket és kommentálja azokat. Anyagát évenként csoportosítja.

Kitűnő az első fejezet: A nagyváradi sajtó: izgalmasan érdekes, sok mindenre magyarázatot adó részes.

Hegedűs könyvében új adatokat hoz felszínre az Ady család századeleji anyagi helyzetéről (Ady Lajos sikertelen kísérletezése magántanítványok szerzésével, Ady Lőrinc kísérlete földjének bérbeadására, vagy esetleges eladásra). A könyv legnagyobb újdonsága azonban Ady nagyváradi mindennapjainak a felderítése (párbanban való alkalmi szereplései, szerelmei stb. . . stb. . .). Hegedűs a nagyváradi életet is megmutatja a szűkebben vett Ady napjain kívül, s mindezen túl pedig a korról is sok újat tudunk meg e könyvből. Különösen becsek azok az adatai, amelyek túlmutatnak Ady privátéletén és világnézeti fejlődésére is fényt vetnek, azaz: az emberen túl, már az egész Ady művet magyarázzák, (pl. kapcsolata a *Hétel*, 28. 1., az *Új Század* című, Vázsonyi-féle demokrata lap üdvözlése 30. 1., Kiss Józseffel való megismerkedése 29. 1., kapcsolata a munkásmozgalommal, részvetele Vántus Károly szocdem. párttitkár izgatási perének tárgyalásán, Jókaival való találkozása, előfizetőket szerez a *Huszadik századnak* stb. stb.) Hegedűs könyvéből egyébként is az derül ki, hogy milyen mozgalmas, sokoldalú társadalmi életet élt ez a fiatal újságíró amellet, hogy naptól napra „teleírta” a lapját.

Könyvének van néhány bravúros részlete, ahol a riporter Hegedűs elemében van: ilyen például a Rienzi-ügy felderítése, avagy annak a megmagyarázása, hogy mi is adta meg a végső lökést Adynak, hogy otthagya a *Szabadságot* és a *Nagyváradi Naplóhoz* menjen át. (135—136.) De talán legnagyobb érdeme, hogy a Kiváncsi — (Varga Ilona) problémára irányította a figyelmet és az utolsó pillanatban sikerült ezt a titkot kideríteni. (352—356, 451, *Élet és irodalom*, 1958. VIII. 15, 29.)

Emellet azonban azt is meg kell említenünk, hogy Hegedűs nem mindig tud különbséget tenni a valóban fontos, mert az

Ady művet és az Ady-életet magyarázó és a teljesen felesleges, a Wissenschaft des Nichtswissenschaftes körébe tartozó adatok között. (357. l., 425. l. nem érdekel bennünket, hogy volt-e malma vagy sem Léda apjának.) A gazdag anyagú könyvet csak feleslegesen duzzasztják a tautológia-jellegű kommentárok (24—26, l., 28, 35. l., stb.); avagy mit kezdünk az ilyen mondattal: „Ez az Ady-vers teljesen ismeretlen volt mindaddig, amíg Kosztolányi Dezső az *Eszendő* című folyóiratban le nem közölte” (II. 44.) Pálffy Bélát illetően pedig inkább elhiszük Ady lényeglátó jellemzését, mint Hegedűs kommentárját. (184—185. l.) Néha szószerint veszi az idézeteket és kommentárjai ezért válnak komikussá. (241, 338.) Már az előző könyvében, de itt is szívesen emelte ki Ady életéből azokat a mozzanatokat, amelyek inkonzekvenciára vallottak. (*Ady Endre Nagyváradon*, 74. l., —307. l.) Kommentárjainak nem rokonszenves vonása, hogy Hegedűs megfellebbezhetetlenül ítélkezik a kortársak felett, s nemcsak ténykérdésekben revideálja azokat, de véleményekben is. S Ady-kutató elődei iránt sincs meg benne mindig a kellő megbecsülés. — A könyv szerkezetéről még azt jegyezzük meg, hogy felesleges volt függelékben közölni Hegedűs lektori véleményét Fehér Dezsőné könyvéről, hiszen az ott tárgyaltakkal már előző könyvében foglalkozott. S még annyit — ami egy ilyen terjedelmes könyvben nem meglepő — elírások, pontatlanságok, nyomdahibák zavarják az olvasót néha. (199, 275. l.)

S végül még egy módszertani kérdés — amiről már mint lektor is polemizáltam Hegedűs Nándorral: könyve készítése közben szemmeláthatóan a Petőfi-irodalom két nélkülözhetetlen alkotása lebegett a szeme előtt példaként: Endrődi: *Petőfi napjai* és Hatvany: *Igy élt Petőfi* c. könyve. Könyve tanúsága szerint módszerben inkább az utóbbit — Hatvany könyvét — követte. Ebből is következik a könyv olvasható-

sága. Könyvében Ady korabeli írásai közül csak azokat említi, amelyek a költő mindennapi szempontjából tanulságosak. Ha azonban a szerző következetes, úgy az akkor írt Ady-cikkeket, verseket — egyáltalán az egész fellelhető irodalmi munkásságát is felsorolta volna, hiszen ezek is Ady napjait alkották. Miféle Ady napjai az, amelyből megtudjuk, hogy Ady mikor, kivel és hol párbajozott, de azt például már nem találja meg az olvasó, hogy a *Bellehem néma*, a *Menjünk vissza Ázsiába*, avagy a *Levél az apámhoz* című cikkeket mikor írta, ill. mikor és hol jelentek meg azok. Hangsúlyozom: nem kommentálásra, hanem egyszerű felsorolásra lett volna szükség — mint Endrődi teszi — ez terjedelemben sem jelentett volna sokat. — Másrészt: nemcsak a kommentálásokban felbukkanó tautológia zavarja az olvasót, de az előző könyvre való sűrű hivatkozás is. S itt nem a hivatkozás a zavaró, hanem az ott megírtaknak az új könyvben való megismétlése is.

Különféle műfajok keveréke ez a könyv: nyersanyaga egy megirandó Ady-életrajznak, értékes adatokat talál benne az Ady kritikai kiadás sajtó alá rendezője, valamint az a kutató is, aki az Ady körüli vitákat gyűjti össze, ill. az Ady mű kortársak közötti visszhangját keresi.

*

Az életrajzi kutatásnak Ady esetében különös jelentőséget ad az, hogy kevés költő életműve gyökerezik annyira a mindennapjaiban, mint az Adyé. Hegedűs Nándor értékes monográfiái segítik a kutatót abban, hogy Ady életének egy nagyon jelentős szakaszában eligazodhasson. Könyveivel hiátust is töltött be: Kardos László foglalkozott a debreceni évekkel — Bölöni György pedig Párizssal kezdte kitűnő könyvét: Hegedűs könyveiből most a közbeeső években is tudunk tájékozódni.

Varga József

NAGY LAJOS: IRÓ, KÖNYV, OLVASÓ

1—2. köt. Válogatott cikkek és tanulmányok. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 630; 535 l.

Örömmel nyugtazzuk könyvkiadásunk e teljesítményét, mert Nagy Lajos életművéből olyan anyagot ad a közönségnek, mely nemcsak a kutató ember számára hasznos olvasható, aki ezekhez a cikkekhez mégis elég könnyen hozzáférhet, de izgalmasak ezek az írások az olvasónak is, ki az íróval csak egy-egy délutánra találkozik. Mert az átfogó impresszió, az első „érték-érzés” — ezen írások sokszínű, gazdag problemati-

kája, a két kötetnek egész életművet és kort jelző-felvillanó természete. Könyvkritikák, ismertetések, irodalmi közélet és irodalompolitika idézése, újságpublicisztika és szociográfiái rajzok együttese az *Író, könyv, olvasó*, s a heterogén anyagot az író egységes világszemlélete, határozott magatartása, a jellegzetes stílus — a logikum egyszerűsége és az állandó szatírai hajlandóság — fogja össze egységes mondanivalójú művé.

Hiába keressük Nagy Lajos kritikai írásában a hagyományt. Sem önmagát, sem a jelenvaló irodalmat nem kutatja a múltban. Shakespeare-t és Petőfit kivéve nem esik itt szó elmúlt korok irodalmáról, róluk is nyílt aktualitással. Shakespeare-ről a Shakespeare kultusz, Petőfiről az eszméiművészi aktualitás kapcsán. — Shakespeare-ről egyenesen azt bizonyítja, mennyire eljárt felette az idő, hogy lélekábrázolása mennyire fikciók sora inkább, mint a reális emberi lélek felmutatása, III. Richárd csak az írói fantázia szerint élő-eleven, a valóságban ilyen jellemképlet nincs. Meghökkenítő ítélet, történetien szemlélet következménye, de aktualizáltságában igazgá válik. Az igazi nagystílus gyilkosok, rablók — a kapitalizmus uralkodó embertípusa! — gátlástalanok és lelkiismeretlenek. A korszerű gazemberség — és ez nagyon megtapasztalt élménye írónknak — nem ismeri a lélek bűnhődését, a lelkiismeret és a félelemérzés magatépő kínját. Az igazi nagystílusú gazember, ahogy Nagy Lajos megismerte, éppen akkor érzi magát elemében, ha öl, rabol — kizsákmányol.

Shakespeare tehát nem korszerű író már, az idő túllépett emberábrázolása lélektani módszerén és igazságain, az új bűnöző lélek nélkül való. Am illik ismerni Shakespeare-t, kötelező végigülni a Shakespeare-bemutatókat a „társasági embernek”. S akik a színházban ülnek — az igazi, életteremtette III. Richárdok — még a lelküket is megnyugtathatják a látottakkal. A bűnt elkövetni és a bűnért benszolg, a lelkiismeret által bűnhődni szorosan egymást követő Shakespeare szerint, ez pedig nem is olyan kényelmetlen. Különben, ha igaza van a dráma mesterének, már pedig nyilvánvalóan igaza van, akkor boldogok a szegények... Valahogy ilyen racionális gondolatör szüli a nagylajosi ítéletet: Shakespeare nem korszerű író, a modern lélektan szerint bűn és bűnhődés ilyen heroikus-idilli viszonylata romantikus írói kigondolás pusztán. A modern III. Richárdok egyáltalán nem félnék bűneiktől, bűneiket nem is igen tartják bűnöknek, noha nagyobbak azok a III. Richárdéinál. Nyugodtan alszanak, kéjesen elégtelnek.

Mert ki érti igazán a színházlátogatók közül Shakespeare-t? Őt „illik” érteni, s ez a legbőszítőbb! Shakespeare a polgári kultúra szerves része, ha százszorosan unalmas lenne is. Aztán: „a falusi népek csak akkor imponál igazán a prédikáció, ha egy szót sem ért belőle.” S még inkább: „nem Gorkij, hanem Shakespeare! Nem a *Takácsok*, hanem a *Lear király*!” és végül: „ott ülnek a nézőtérben (a polgárok) és gyönyörködnek a királyokban, a hercegekben, a lovagokban, nemes urakban, nemes hölgyekben. Ó szép

idők!” — Nagy Lajos ellenérzése tehát nem Shakespeare-tagadás elsősorban, mint akár a Tolsztojté, hanem ítélet a korabeli *habitué* felett. Az író maga distingvál: „Én talán nem is vagyok igazságos Shakespeare-hez, de nem is akarok egészen igazságos lenni, mert a cél: egy a Shakespeare tisztelőivel és „tiszteltetőivel” ellenkező nagy akarat érvényesülése.”

Petőfiről írva viszont majdhogy elérzékenyedik az érzelmeit oly igen takargató író. Később, 1949-ben írja a tanulmányt, de jellemzően múltba utaló címmel: *Ki volt nekünk Petőfi?* Gyerekkori élmények vezették a nagy költőhöz, a táj és az élmény azonosságá. A tájban és az élményben forradalmi vér lüktet. A leíró versekben — mint Révai József — kimutatja a forradalmi elemeket. Tőle szokatlan pátozzsal fejezi be kis tanulmányát: „... azt hiszem, hogy Petőfi a világirodalom legnagyobb lírai költője. Tűz, becsület, harciaság, bátorság, népi lényeg, a kifejezés kiapadhatatlan leleményessége, a szegényekkel, elnyomottakkal való tökéletes azonosulás, gyűjtő lázadás minden elnyomó hatalom ellen — nem, nem lehet, hogy bárki felülmúlta őt.” Nagy Lajos lelke legmélyén mindig Petőfihez méri magát, világnézete, irodalmi szemlélete lényeg szerint rokon a Petőfiével. Tehetsége természete, tematikája és módszere eltérítő lehet, de egyszerűségre, érthetőségre való törekvése, a „népi lényeg” szerint Petőfi korszerű követése. A nagylajosi szépírói életmű értékelésének kulcsa ez a Petőfihez való kapcsolódás.

Meggondolkoztató azonban, hogy írónk túlzott radikalizmussal veti el a múlt kultúráját, hogy ez a múlt mindig csak közvetlen társadalmi aktualitásában érdekl. Shakespeare „elintézése” a polgári közönség elleni haragja következtében olyan jellemző negatívum, amelyet számba kell vennünk alkotómunkája bizonyos szikársága felismerésekor.

A problémakörök, melyek az író szembélyesen érdeklik, s ahol Nagy Lajos igazán tájékozott is, az irodalmi közélet, író és olvasó, író és hatalom relációi, a cenzúra, a sajtó világa, egyszerűval a modern szellemi és városi ember életterülete, mozgás- és cselekvéster. A kávéház ablakán kinéző irodalmi ember, újságíró fűzi itt reflexióit az irodalom, az élet szembetűnő jelenségeihez. A múlt, a jelen extenzívebb mozgásai is kívülmaradnak ezen a szemléletkörön, de minden „belterjesség” ellenére intenzív hatása a kép, a pozitív tények tömege, a logika biztonsága és a világszemlélet sarkatételei, amelyek már 1919 előtt is a marxizmus hatását jelzik, biztosítják az intenzitást, az igazság erejét. Csak éppen a vizsgálódások, problémafelvetések bizonyos, könnyen megvonható határok között mozognak, e határokon túl soha nem lépnek.

Ha irodalomról van szó, Nagy Lajos megmarad a napi könyvtermelés mellett, és soha nem a kivételes nagy művet keresi, várja, hanem az irodalmi közélet jelenségeit kutatja, a szóban forgó mű mindig ennek az irodalmi közéletnek egy jellemző tünete. Nem pályázik az értékek felfedezésére, mint nyugatos kortársai közül sokan, de az irodalmi folyamatot mint összefüggő szervezetet tekinti. Irodalomszemlélete kezdettől szociológiai jellegű. Az egyes irodalmi jelenség általános törvényszerűségeket kereső irodalomszemléletében tünet-dokumentummá lesz, s ezáltal egyforma figyelmet szentel Szederkényi Annának és Móricz Zsigmondnak. Nem kerülik el a figyelmét Szalay László avatag feudális-népies szemléletű, dilettáns novellái sem. Olykor pedig kifejezetten irodalom és közönség viszonyát vizsgálja egy-egy mű kapcsán, mint midőn Schnitzler novelláiról írva, író és olvasó viszonyáról elmélkedik. — Schnitzler nem nagy író, mégis nagy közönségikere van. Ez a probléma. Amiért Schnitzler a közönség szereti, témakör és hang. A témák a való életből valók, annak is tiltott területeiről, különösen a szexualitás foglalkoztatja az íródt! — a hang pedig objektív realiztikus. Viszont hiányzik az eszméletetés, a gondolatiság, a pszichológia minduntalan pszichopatológiává lesz... Ez az összetétel jó a kispolgári közönségnek. Nevelni kellene hát a közönséget a jobb, színvonalasabb irodalomra, ám a nevelés reménytelenül nehéz, mert Nagy Lajos már ebben a korai írásában biztosan tudja, a nevelés-probléma általános társadalmi összefüggésekbe kapcsolódik.

Egyelőre azonban még nemigen esik szó e koncepciózus látásnak a nagy távlatairól. A szociológiának sem a rendszeressége, inkább néhány axiómája látszódik.

Valahogy így: Az emberiség kisebbik része kizsákmányolja a nagyobb részt. A kizsákmányolás a kisebb rész fényes életét és a nagyobb embertelen nyomorát eredményezi. Ez igazságtalanság. A gazdagok szeretik megmagyarázni gazdagságuk létjogát, igazolni próbálják magukat. Ezen önigazolás szolgálatába állítják az egész emberi kultúrát. A gazdagoknak vannak félrevezető világmagyarázataik, de a világot csak ésszerűen lehet magyarázni. Az adott világ, a társadalom viszont a legnagyobb mértékben ésszerűtlen. Ilyen egyszerű, axiomatikus tételekben gondolkodik Nagy Lajos, ezekhez gyűjt igazoló anyagot életből és kultúrából. — Racionalizmus, pozitívizmus a szónak tizenkilencedik századi értelmében, szociológiai érdeklődés, kriticizmus, állandó kételkedés és fejlődésbe vetett hit, ime, Nagy Lajos világnézete alaprétegeinek összetevői. A századelő magyar polgári radikalizmusának az alaklépote erre épül, — nem egészen

rossz talajra — korán kezdődően és mindig gyarapodva a marxizmus hatása és a munkásmozgalommal való egyre szorosabb összefonódása az író életének.

A 19-es proletárforradalom teljesíti be az eszmei fejlődést. Nagy Lajos 19-es írásai — *Proletáriródlalom, Világszemlélet az irodalomban, Hogyan fizette a tőkés társadalom az íróit* — már érett biztonsággal foglalják össze az új világ legfontosabb irodalmi problémáit. Az említett három cikk közül a *Világszemlélet az irodalomban* a legsokatmondóbb, noha egészen rövid. — Abból indul ki ez az írás, hogy l'art pour l'art művészet nincs. Ha pedig nincs, akkor az írónak bírnia kell átfogó és egységes világszemlélettel. Ám ha az írónak egységes világszemlélete van, akkor a világot valaminő érdekekkel szemléli. A művészi produkciónak tehát tendenciája van, meggyőzni akar az író világszemlélete helyességéről. A terminológia talán egyéni, a gondolatsor nincs eléggé konkretizálva, hiszen a naturalizmus programjának is szerves részei ezek a szempontok, de igazság és erkölcs, világnézet és tendencia határozottan a proletárság forradalmára utalnak.

A forradalmak bukása után röviddel, már 1921-ben hallathatja szavát, s nem is akárhogy. *A kritika elfajulása és Emlékezzünk Flaubert-re* című felkei, valamint az antiszemitizmus ellen való kiállása arra mutatnak, hogy bátorságában nem torpant meg. Veszedelmes sakkpartit játszik, de játszik — hidegvérrel, minden lépést pontosan kiszámítva. S ahogy enyhül a kurzus levegője, úgy vált hangot. A racionalis kiszámítottságot a szatíra váltja. Szatírájának alapja ugyanaz a racionalizmus, amellyel az ellenforradalmi terror idején egyensúlyoz. Irodalmi kritikáinak témái most is a napi irodalomról valók. Az úgynevezett közönség-irodalmat kegyetlen szatírával ostorozza, egykét színvonalas művet hangsúlyosan méltányol. Most fedezi fel a leghálásabb területet, ahol szatírai kedvét, logikai erejét maximálisan kiélheti. Sajtószemléi adatok a kapitalista újságírás erkölcsstelenségéről és ostobaságairól. Hol egy-egy cikknek néz mögé és mutatja meg hazug voltát, hol problémák szerint pásztázza végig az újságokat, vagy általában a sajtó stílusát szatírizálja.

Ezek a sajtószemlék a polgári újságírást akarják ellensúlyozni, ennek az újságírásnak a proletárságra való hatását. „Célszerű ezt az agitatív hatást — írja — ellensúlyozni. A szociológiai tételt, mely szerint a polgári sajtó szervezete csakis a polgári ideológia hirdetői lehetnek, célszerű egyes példákön, konkrét esetekben is szemléltetni.” A szatíra alapja tehát az axiómaszerű tétel, a dolgok nyilvánvaló logikájának olyan igazolása, hogy a példák jó összeválogatásával nyilvánvalóvá válnak az önkényes össze-

függésteremtések abszurditása. Le kell lép-
lezni a burzsoá sajtót, „a vezércikket, tárcát,
a parlamenti tudósítást, a regényt, a víz-
állásrovatot, a kritikát, az újságok minden
betűjét. Nemcsak általánosságban, hanem
mindenkor konkrétan is”. — Rezzenéstelen
arccal sorakoztatja a tényeket, reflexiói
nem az érzelemre akarnak hatni, mindig az
értelemre. Nevetségesen anakronisztikus
helyzeteket analizál, s mutatja fel azok logi-
kátlanóságát, és vérlázító problémákat is
az értelem hideg fényénél boncol. Bátorsága
a kötéltáncos bátorsága. Kiszámítottság,
hajszálra biztos lépések, egyensúlyérzék, de
minden pillanatban a mélybezuhanás lehető-
sége. Rutin és halálveszedelem. — A minta-
szerű újságírás, publicisztika bemutatása a
negatív anyagon, a logikai erő és biztos
világszemlélet egysége, annak bizonyítása
elegáns könnyedséggel, hogyan lehet egész
kor atmoszféráját, jellegét és természet-
rajzát bemutatni a kor sajtójának satirikus
kritikája által.

Megírja például újságíró barátja esetét
svájci úti élményeivel kapcsolatban. Az új-
ságíró élménybeszámolóját nem közlik a
lapok, mert Magyarországon nem lehet a
svájci demokráciát propagálni. A tovább-
gondolás lehetősége: Még a svájci demokráciát
sem, hogyan lehetne akkor becsületes han-
gon írni a Szovjetunióról? Erről az ország-
ról a legképtelenebb dajkamese is helyet kap
a magyar sajtóban. Az ilyen hírek, cikkek
bemutatásánál pusztán a normális emberi
észre hivatkozik Nagy Lajos, nyilvánvalóan
a cikkek, hírek abszurditása. A hatás így
egészen kedélyes, de nagyon is meggyőző.
— Megint egy lépés a kötélen.

1932-től kezdve tűnik fel Nagy Lajos
publicisztikájában a szociográfikus rajz.
Egy-egy város, falu keresztmetszete. Az új-
ságíró gyakorlatiassága, a nagy író ötletes-
sége, s a logika biztonsága könnyen eligazítja
az anyagban. Hiányzik ezekből a rajzokból
a felfedezés lírája, most is ismert tételeket
dokumentál, csak más anyaggal. Semmi
meg nem lepi, de nem is teszi, hogy meg-
döbbsen volna. Nincs itt semmi hatásvadász-
zat, ám így hökkent meg igazán. Előre
tudja, mit tapasztal majd a vidéki kisváros-
ban, vagy a faluban, ismeri a kapitalizmus
természetét, de a tények sokasága, a kép
sokrétűsége megállít és elgondolkoztat.
— Az író agitál.

Szempontjait néha újságíró ötletek apró-
pérezére is felváltja, de fordulatai mégis a
mélybe villantják reflektorfényüket. Például
a győri utcák, melyek tisztavirágéletű köz-
életi személyekről, politikusokról kapnak
nevet. — Doktor Vass József utca...
Pontosan így, ilyen izléstelenül. Ez már
nevetséges, de az asszociáció még inkább
a komikumba dobja a tény. A jó hajdú-

szoboszlóiak ugyanis városuk miniszteriális
fiáról nevezték el egyik utcájukat, de mire
a névtáblák elkészültek, a dicső férfiút
holmi panamaügyek miatt fegyelmi elé
állították. A jólétesült újságíró és a kicsi
ben mindent megvilágítani képes szépirói
tehetség adnak az ilyen fordulatokban
egymásnak kezét. A pápánál pápább jó
vidékiek, a jellemző belviszonyok — pana-
mák és sibilások — izléstelenség és hagyó-
mányok iránti érzéketlenség — egyetlen
képbe összefoglalva. A sajtószemlékben és
szociográfikus rajzokban pazar bőségét
tapasztaljuk az író nyersanyagnak.

A *Kiskunhalom* és *A falu álarca* újság-
írói forgácsai is itt vannak. Dunaegyházá-
ról készített mesteri pillanatfelvétele rövid-
ségében, tárgyyszerűségében is telitalálat.
Minduntalan az eszme igazságára döbbsen
Nagy Lajos publicisztikája. Feja talán
jobban ismeri a hódmezővásárhelyi viszonyo-
kat, de Nagy Lajos jobban megítéli a társa-
dalmi helyzetet, realisabban szemléli a jöven-
dő lehetőségeket. Aktivitása nem a szépiróé,
inkább az agitátoré. Meg kell változtatni
az adott helyzetet, meg is lehet változtatni,
s mert tudja — miért, hogyan? — bár ki
nem mondhatja, nem akar a jelenségek
részleteibe, különbözőző vetületeibe hatolni,
nem szemléli, hanem tényanyag segítségével
bizonyít és agitál. Nemcsak az újságíró
türelmetlen továbblépése munkál tehát,
mikor az anyagot csak logikája és az eszme
szerint szervezi, hanem a cselekvés türelmet-
len igénye is. Nem az emlékezet számára
dolgozik, hanem az akarat számára, az
életet nem mint kultúrát tekinti, tehát szer-
ves, élő-eleven teremtő egységet, hanem
mint megváltoztató, rossz társadalmi
szervezetet. Ebben különbözik ő az utána
jövő szociográfusoktól. Nem hisz az irodalom-
ban annyira, mint a forradalmi cselekvésben.
Nem az emberekre, az életre kíváncsi, de az
életet akarja megváltoztatni az emberek
érdekeiben. — Így török szét anyag és szatira
cserepekre, melyeket csak a cselekvésre
irányuló akarat, az eszme tart össze mág-
neses erővel. Nagypikus helyett kismester
szól hozzánk e lapokon, mint nagyobb művei-
ben is, de az erkölcsi és eszmei erők műkö-
dnek. Elsikkadnak bár az élet költői, lélek-
tani mozzanatai nem egyszer, az eszme és a
törvény újra meg újra igazolódik.

Nagy Lajosnál — mint József Attilánál —
jelentékeny teret foglal el a pszichoanalízis,
ennek freudista változata. Elfogadja a psi-
choanalízis freudi alapelveit, s a freudizmus
tudományértékének elfogadása életreszólóan
tartós nála. — A kérdés, hogyan fér össze a
marxizmus és a pszichoanalitikus szemlélet
olyan jelentékeny elmékben, amilyenek
József Attila és Nagy Lajos, hogy nem veszik
észre materializmus és idealizmus egymást

kizáró ellentétességét a materialista világnézeti koncepció és Freud hipotétikus, önálló lelki struktúrát feltételező rendszere között?

Igaz, Nagy Lajos világnézete szerves részévé teszi a pszichoanalízist, s ez azt jelenti, hogy nem fogadja el a freudizmus világmagyarázat-, ideológia-értékét. Szociológiai szemlélete szerves részeként, nem a neurozisos gyógyításában, különösen nem világmagyarázat voltában látja a pszichoanalízis jelentőségét, hanem abban, hogy a freudizmus feltárja a neurozisos okait, s ezzel segít kialakítani egy olyan nemi és társadalmi morált, „mely alkalmas arra, hogy az emberek egészségesen szülessenek s fölnevelkedjen, egészségesek maradjanak”. El is marasztalja Freudot szociológiai közömbösségéért. Mert „nem áll, hogy a pszichoanalízis nem tudja megmondani, hogy milyen morál levegőjében élnek az emberek kedvezőbb lelki feltételek között. Tudnia kell! Legföljebb nem meri, nem akarja tudni. Persze, ennek a tudásához olyan pszichoanalitikus kell, aki szociológiai értelemben is forradalmár”. Végül világosan megfogalmazza a szintézis lehetőségét: „De különben is a pszichoanalízis igazságaiból annyira ordít a szociológiai tartalom és súly, hogy mindjárt az első analitikus megismeréssel együtt kellett volna a szociológiai következtetésnek is megszületnie.”

A freudista koncepció uralkodó és kininduló motívuma a nemi ösztön. A XIX. század második felében meginduló társadalmi-szellemi erjedés, az úgynevezett modernség, egyik nagy mozgatója az emberibb, őszintébb élet utáni vágy. Így kerülhetnek a művészeti érdeklődésnek is középpontjába a nő felszabadításának eszméje és a szerelmi életnek a kultusza is. A modern világkép és emberszemlélet forradalmi újítása a kispolgári morál elleni lázadás, őszinte beszéd az élet eltitkolt és szegycelt kérdéseiről. A radikális polgári gondolkodás realizálható programja volt a nő-kérdés napirenden tartása, a szabad párválasztás lehetőségének biztosítása, s az ezzel kapcsolatos életanyag irodalmi feldolgozása. Ebben a légkörben bontakozott ki a freudizmus elmélete, itt van hatalmas sikerének titka.

A századeleji magyar polgári radikalizmus, a Nyugat-mozgalom vállalta a modernségnek ezt a tartalmát is. A Nyugat novellanyaga, a naturalista tendenciák elevenen mutatják ezt a problematikát. Nagy Lajos különösen nagy előszeretettel foglalkozik a szerelmi élet kérdéseivel, a nemi nyomorúság, a polgári házasság prostituáltsága, a nő felszabadításának eszméje az egész Nagy Lajos életművön átcsendül. Ezért fordul olyan nagy érdeklődéssel a freudizmushoz, ezért teszi szociológiai szemlélete szerves részévé.

A neurozisos társadalmi méretű, indítéka az emberiség nemi életének rendezetlensége, e rendezetlenségnek az oka viszont a kapitalista társadalmi rend. Meg kell változnia a társadalomnak, ezzel megszűnik az ős ok, az emberiség kigyógyul a neurozisból.

A freudizmus hatásának magyarázatához hozzátartozik még az is, hogy megjelenése idején, a múlt század végén, a pozitivisták lélektan mechanikus szemléletével és módszereivel zsákutcába vitt, mikor minden lelki jelenséget közvetlenül és kizárólagosan fizioiógias alapra vezetett vissza, és fizikamatematikai egyértelműségű törvényeket kreált a biológia — idegélettan — eléggé fejletlen stádiumában. Erre a zsákutca felszabadításként hatott a freudizmus merész koncepciója, az önálló lelki struktúra és a lélek ősmozgatója, a nemi ösztön. Ahogyan a marxizmus forradalmi és modern gondolkodási irány, ugyanilyen korszerű tudományos eredménynek, rokonszenves, sok társadalmi igazságot kifejező produkciónak tűnt fel a pszichoanalízis is a radikális és kriticitista polgárságtól egyre határozottabban távolodó Nagy Lajos előtt. A marxizmus — általában szociológia — és pszichoanalízis szintézisének gondolata ilyenformán két modern szellemi törekvés összebékítése akart lenni.

Ma természetesen már nehezen érthető ez a szintézisre való törekvés. A pavlovi eredmények, a Pavlov nyomán meginduló kutatások nemcsak a pszichoanalízis tudományos cáfolatát képesek produkálni, de a lélektan materialista alapozását is elvégezték. A pszichoanalízis világmagyarázat értéke Nagy Lajos előtt is vitás volt már, de részleteredményeinek tudományos értéke előtt meghajolt. Amint bizonyítani próbáltuk, ezt a kritikátlanságot történetileg tekintve, meg lehet érteni.

*

Iró, könyv, olvasó. ... Nagy Lajost valóban e három tényező érdekli az irodalom bonyolult folyamatából. Jó író, aki az igazságot mutatja fel, jó könyv, mely az igazságra tanít és agitál, az olvasó pedig, akit az író tisztel és nevel. E tételek esztétikai normái is az írónak. Nagy Lajos esztétikája szociológiai esztétika, s amennyiben érték-kérdés, úgy morális esztétika is. Biztos izlés és logikus fő teszik teljessé az irodalomhoz való viszonyát, meggyőződéses racionalizmusában, dacos individualista magatartásában, erős szociológiai érzékenységében van ereje és korlátja is. A vele ellentétes művésztípust nem akarja megérteni, a hagyományt nem tartja fontosnak annyira, amennyire íróembertől megszoktuk, de önmagához példásan hű, ahogyan csak az igazi nagyok.

Előttünk fekvő két kötetéből az egyik az irodalom és irodalmi közélet kérdéseit feszegeti, mindig az aktualitás, a cselekvés igénye szerint. A második kötet publicisztikája a társadalmat mutatja be. A sajtószemlék az olvasó mindennapi táplálékát, a szélsőségesen eltorzult „könyvet” szatirizálják. Az újságírás azonban a társadalom anyagi és szellemi mozgásának is hű tükré, ha hozzáértő tanulmányozza. A két kötet ilyenformán úgy fogható fel, mint a szépíró Nagy Lajos világnézetének, esztétikájának és élményvilágának a feltárása.

A stílusról írni külön téma lenne. Az egyszerűség, a logikum, a tömörség, agitatív erő és a hatásra öncélúan törekedni nem akarás; a szatíra jellegét a témák is meghatározzák, a szatírai él a stílus uralkodó jegyét képezi. A szatirizálás módszere a tények halmozása, a tényhalmazban az abszurditás logikai bizonyítása. Rövid, világos mondatok, a természetű élet lehető, az érzelmi elemek majdnem teljes kikapcsolódásával. A rövidség és a tömörség a szépíróra is jellemző vonásai Nagy Lajos stílusának, ott néha szikárrá teszik az epikai stílt, itt adekvát formát alakítanak. Az írónak reflexiói vannak, állásfoglalását egy-egy axiómában fejezi ki csak, mindenütt a tények beszélnek, de ezek válogatott, tendenciózus tények. A tendenciát nyugodtan vállalja, mert van miből válogatni, sematizmusa — valósággyyszerűsítései — csak az igazságot emelik ki

még jobban. Nagy Lajos szemléletes író, de szemléletessége a tények és a gondolatok hibátlan egybevágóságában adott. Mégis, most látszik igazán, anyag és világnézet együttese még mindig nem elegendő nagy társadalmi tablók alkotására. A nagy, rendező szemlélet, epikai türelem nélkül, aktív türelmetlenséggel, a szépségszisztem halvány enervaltságával aranyforgácsokra telik csak. Ez nem változtat semmit Nagy Lajos sajátos értékességén, de műveit olvasva, publicisztikáját tanulmányozva határozott hiányérzetünk támad. A nagy embert érezzük, a nagy mű hiányzik. A befejezetlen mondat nyugtalanító kicsendülése... Sajátos esztétikai hatás.

Az anyag összeválogatásán nemcsak a tudományos gondosság látszik, hanem a Nagy Lajos-életmű alapos és értő ismerete is. Gordon Etelnek ez az életmű belső ügye. A tömör és stílszerű utószó kitűnően foglalja össze az írói jellemképet. S noha ez a két kötetnyi publicisztika a nagyközönségnek készült, mégis szép és megbízható bibliográfia egészíti ki. Hasznosnak tekintjük a jegyzetszótárt is, különösen a nagyközönség szempontjából, annyit azonban felolvunk — igazán csak a kritikus öngazolásaként —, hogy néhány név az odakívánczó adatokkal együtt elmaradt (Flaubert, Laurids Bruun, Móricz Zsigmond, Shakespeare és Thomas Mann).

Bata Imre

RADNÓTI MIKLÓS. 1909—1944.

Szerkesztette Baróti Dezső. A bevezető tanulmányt írta: Ortutay Gyula. Bp. 1959. Magyar Helikon. 191 l.

A Petőfi Irodalmi Múzeum legnemesebb hivatását teljesíti, mikor a magyar irodalom dokumentumainak összegyűjtése mellett irodalmunk népszerűsítését is szolgálja, akár azzal, hogy gazdag anyagából kiállításokat rendez, akár pedig úgy, hogy egy-egy költő életének legjellegzetesebb dokumentumait albumokban összegyűjtve ismerteti meg az olvasókkal. Arany, Ady és József Attila után most Radnóti képeskönyv jelent meg a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványsorozatában a költő halálának tizenötödik évfordulójára.

Már a sorozat első három kötetét is előnyösen megkülönbözteti a hasonló jellegű kiadványoktól az az irodalmi igényesség, mely a bevezető tanulmányok magas színvonalában nyilvánul meg, valamint az a filológus arányérzék, mely a dokumentumok kiválasztását és összeállítását irányítja. A legújabb kötet azonban még ezekhez képest is kellemes meglepetést kelt az olvasó-

ban. Míg az előző kötetekben a három nagy magyar költő életének különféle kiadványokból nagyrészt ismert dokumentumai inkább csak a szerkesztés szakszerűségével és az anyag változatosságával hatnak ránk újszerűen, addig ebben a kötetben az ismeretlen képek egész sora örvendeztet meg bennünket, sőt a filológus is inycenfatokat kap: négy kiadatlan vers kéziratának faksimiléjét, Radnóti kiadatlan naplójából hat különféle részletet, publikálatlan levelek és egyéb dokumentumok hasonmásait, továbbá ismert verseiből több mint harminc kézirat faksimiléjét. S ezt az izgalmas és gazdag anyagot sok szakértelemmel és szeretettel állította össze a szerkesztő, úgyhogy a kis kötet egy érdekes és szépen megírt életrajzzal is felér. A képaláírások kevés szóval is híven mondják el Radnóti életének legfontosabb mozzanatait, de az igazi mondanivalót átengedik a képeknek és a költő keze írásával megírt soroknak. A gyerekkori képek